

İNGİLİZ KAYNAKLARINDA MIDHAT PAŞA'NIN AVRUPA SÜRGÜNÜ

Yazarlar

Kemal İnanç Işıklar

Mensubiyet

Yazışmanın Yapılacağı Kişi: Kemal İnanç Işıklar

Preprint

Abstract

This study evaluates the political exile of the famous Ottoman statesman Ahmet Sefik Midhat Pasha to Europe by Sultan Abdul Hamid during his second term of grand vizierate. Midhat Pasha was sent to exile after the proclamation of the Ottoman constitution, Kanun-i Esasi and the establishment of the first Ottoman Parliament. Only six days after he wrote a reproachful letter to Sultan Abdülhamid, he was dismissed and taken to the Italian port of Brindisi by the Izzeddin Ferry at his own request and after being in exile in Europe for about twenty months, he was recalled to reside in Crete by the will of Sultan Abdul Hamid. The exile sentence given to Midhat Pasha was met with a reaction from the domestic and foreign public opinion and Midhat Pasha was welcomed as an important statesman and received great attention during his stay in Europe.

Keywords

Midhat Pasha, Exile, Europe, Abdul Hamid, Russo-Turkish War

Özet

Bu alışmada ünlü Osmanlı Devlet adamı Ahmet Őefik Midhat Paşa'nın II. Sadareti sırasında ve ilk Osmanlı Anayasası olan Kanun-i Esasi'nin ilan edilip, ilk Osmanlı Parlamentosu'nun kurulmasından hemen sonra Sultan Abdülhamid tarafından Avrupa'ya sürgün edilmesi süreci ele alınmaktadır. Sultan Abdülhamid'e yazdığı sitem dolu bir tezkireden altı gün sonra azledilerek İzzeddin Vapuru ile kendi isteği doğrultusunda İtalya'nın Brindisi limanına götürölmüş, yaklaşık yirmi ay Avrupa'da sürgünde bulunduktan sonra Sultan Abdülhamid'in iradesi ile Girit'te ikamet etmek üzere geri çağırılmıştır. Midhat Paşa'ya verilen bu sürgün cezası iç ve dış kamuoyunda tepki ile karşılanmış, Midhat Paşa Avrupa'da bulunduğu süre boyunca önemli bir devlet adamı olarak karşılanmış ve büyük bir ilgi görmüştür.

Anahtar Kelimeler

Midhat Paşa, Sürgün, Avrupa, Abdülhamid, Türk Rus Savaşı

GİRİŞ

23 Aralık 1876'da, Almanya, İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Osmanlı hükümet temsilcilerinin katıldığı, İstanbul'da düzenlenen Tersane Konferansı başarısızlıkla sonuçlanmış, büyük güçlerin adeta ultimatoma niteliğindeki talepleri Osmanlı hükümeti tarafından reddedilmiştir. Konferans görüşmeleri sırasında ilan edilen Kanun-i Esasi ile Osmanlı Devleti, anayasal monarşi ve parlamenter sistem siyasi deneyimini hayata geçirmiş ne var ki bu girişim Avrupa devletleri nezdinde arzu edildiği gibi bir karşılık bulmamıştır. Prusya Şansölyesi Prens Bismarck'ın girişimleri Rusya'nın Osmanlı aleyhtarı tutumunu teşvik etmiş, Rus Çarı Balkanlar'daki panslavist ajandasını tamamlamak üzere Osmanlı'ya yönelik olarak savaş hazırlıklarına girişmiştir. Midhat Paşa'nın bu dönemde bir hükümet lideri gibi hareket ederek kararlar alması, Hristiyan azınlıkların ruhani liderleri ile kurduğu ilişkiler, sürgün edilmiş liberal aydınların İstanbul'a dönüşlerine müsaade etmesi, Osmanlı basınının geniş bir siyasi özgürlük atmosferinde yayın yapmasına izin verilmesi, meşrutiyet idaresi altında efkâr-ı umuminin son derece önem kazanması ve umumi efkâra dayanmadan iktidara gelmek ve orada tutunmak olanağının ortadan kalkmış olması başta Abdülhamid olmak üzere saray çevresine mevzilenmiş ve istikbalini padişaha bağlamış menfaat odaklarını ve yeniliklere kapalı tutucu kesimleri son derece rahatsız etmiştir. Sultan Abdülhamid'in Sadrazam Midhat Paşa hükümetinin icraatlarını onaylamaması ve Kanun-i Esasi hükümlerine aykırı hareket tarzına karşılık Midhat Paşa'nın kendisine yazmış olduğu mektup siyasi bir hesaplaşmayı zorunlu kılmıştır. Saray yanlılarının Midhat Paşa hakkında verdikleri isimsiz jurnal mektupları gerekçe gösterilerek, herhangi bir yargılama yapılmaksızın, anayasanın sorunlu 113. Maddesine dayanarak Sultan Abdülhamid tarafından Midhat Paşa'nın sadaret makamından azledilmesi ve sürgün cezasına çarptırılmasına karar vermiştir.

MİDHAT PAŞA'NIN AVRUPA SÜRGÜNÜ

Midhat Paşa, 5 Şubat 1877 Pazartesi günü Dolmabahçe Sarayı'na çağrılmış, elinden sadaret mührü alınarak azil olunmuş ve Avrupa'ya sürülmek üzere hazırlanmış olan İzzeddin

Vapuru'na bindirilerek, halkın ve Avrupalı devletlerin tepkisini görmek için bir gün bekletildikten sonra ailesi ve çocuklarıyla bile görüşmesine izin verilmeden İstanbul'dan çıkarılarak İtalya'nın Puglia bölgesinde bulunan Brindisi liman kentine gönderilmiştir.¹ 9 Şubat tarihinde Brindisi'de "des Indes Orientales" Oteli'ne yerleşmiştir.² Midhat Paşa'nın azli ile birlikte Avrupa'ya gönderilen Odyan Efendi de görevinden alınmıştır.³ Midhat Paşa'nın yerine sadrazam olarak Edhem Paşa atanmıştır.⁴ 19 Şubat tarihinde Saray tarafından Avrupa kamuoyuna yönelik olarak yapılan değişikliğin gerekçelerini izah eden bir açıklama yayınlanmıştır.⁵ Sultan Abdülhamid bu açıklama ile Osmanlı Devleti'nin meşruti rejim uygulamalarından geri adım atmayacağını söylemekte, Midhat Paşa'ya verilen sürgün cezasının gerekçesini, Midhat Paşa'nın yeni anayasal ortamın sağladığı olanakları suistimal ederek, Sultan'ın feragat ettiği yetkileri ele geçirmek isteyen kötü niyetli projelere müsaade ettiği iddiasına dayandırmaktadır.

Midhat Paşa'nın Avrupa'ya sürgün edilmesi haberi, Avrupa siyaset çevrelerinde ilgi ve endişe uyandırmıştır. Kendisini Brindisi'de karşılayanlar arasında bir İngiliz delegasyonu da bulunmaktadır.⁶ Brindisi'de Türk konsolosu ve kişisel yakınlık sahibi olduğu arkadaşları ile görüşmüş, İngiliz konsolosluğu ise kendisine bir atlı araba tahsis etmiştir.⁷ The Daily Telegraph gazetesi Midhat Paşa'nın sürgün edilmesine ilişkin birbiri ile çelişen onlarca iddia

¹ Midhat Paşa, *Midhat Paşa'nı Hatıraları – Hayatım İbret Olsun*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1997, C.1, s.217.

² *Pall Mall Gazette*, 12 Şubat 1877, s.5.

³ Mahmud Celaeddin Paşa *Mir'ât-ı Hakikat-Tarihî Hakikatların Aynası*, Yay. Haz.: Doç. Dr. İsmet Miroğlu, Bereket Yayınevi, İstanbul, 1983, s.259.

⁴ *Pall Mall Gazette*, 6 Şubat 1877, s.1

⁵ "Majesteleri Sultan, sadrazam değişikliği ile ilgili yayınladığı irade ile, memleketlerinin refahını kati bir şekilde temin etmek ve çağın gerekliliklerini onaylamak için tam inisiyatifle, bütün vatandaşlara tam eşitlik sağlayan ve parlamenter rejimi getiren anayasanın, mutlak rejim olacağını ilan etmiştir. Bu rejimin uygulanması, imparatorluğu küçük büyük bütün memurların ve bütün vatandaşların anayasaya saygı göstermek için gayret sarf edecekleri ve bu hükümlere riayet edecekleri yeni bir evreye sokmaktadır. Bu, herkes için kutsal bir görevdir. Bununla birlikte, eski sadrazam Midhat Paşa, anayasa ruhunun tam aksine bir yola eğilimliydi. Sultan, mutlakiyet rejimini feshederek kendi hükümranlık haklarından feragat ederken, bu mutlak gücün başka eller tarafından kullanıldığını gösteren bazı faaliyetler ortaya çıktı. Bu durumdan istifade eden bazı sersem kişiler, Sultan'ın ayrıcalıklarına ve halkın refahına karşı kötü niyetli projeler ürettiler; gizli entrikalara dönüştürülmüş ve faaliyetlerle onaylanmış projeler. Hatta Midhat Paşa, görevi gereğince, kötülükleri önlemek için hükümler koymakla görevliyken, tam aksine, gözlerini kapatarak, ihmalkar davranmıştır. Bu nedenlerden ötürü, Anayasa'nın 113. maddesinin verdiği yetkiyle, kendisinin imparatorluktan uzaklaştırılması gerekmiştir. Bu çözüm kararı, özel bir amaçla ve hakları tamamen garanti altına alınarak ve ayrıca anayasa ruhu ve yazısıyla Sultan tarafından alınmıştır ve hükümet bu olay hakkındaki gerçekleri halka bildirmekte acele ederek, bunun tekrarlanmasına ve bütün yanlış yorumlamalara karşı kendisini koruma altına alacaktır" Bkz. Turan, T., "Midhat Paşa'nın Azli ve Sürgününün İspanyol Basınındaki Yansımaları ve Paşa'nın İspanya Seyahati", JHS International Journal Of History, Temmuz 2014, C. 6, S. 4, s.10.

⁶ *The Daily News*, 12 Şubat 1877, s.5.

⁷ *The Daily Telegraph*, 17 Şubat 1877, s.5.

arasından gerçek nedenin anlaşılabilmesi için önemli bir çaba içerisine girmiş, Pera muhabiri İstanbul sokaklarında ve pazarlarında kamuoyunun nabzını tutarken, bir başka muhabir de eşzamanlı olarak Midhat Paşa'nın Brindisi'den Napoli'ye olan seyahatine eşlik etmiş ve edindikleri bilgileri son derece ayrıntılı bir şekilde aktarmışlardır. Midhat Paşa'nın sürgün nedeni ile ilgili ortaya atılan onlarca farklı iddia arasından hangisinin gerçeğe en yakın olduğunu anlayabilmek için doğrudan bilginin kaynağı ile görüşmek aydınlatıcı olacaktır. Midhat Paşa, sürgün edilmesi ile ilgili olarak saltanata adeta bir parazit gibi tutunmuş bir saray ekibinden, kendi deyimi ile "harem iktidarı"ndan dem vurmaktadır, Rusya'nın da desteği ile padişahın vahametini körüklemek sureti ile kontrol altında tutarak bu imtiyazlı konumlarının devamını arzulamaktadırlar.⁸ Pera muhabiri Midhat Paşa'nın İzzettin Vapuru ile gönderildikten sonra İstanbul'daki tansiyonun yüksek olduğunu, siyasi tutuklamaların hız kazandığını, halkın memnuniyetsizliğini ve gelecek hakkındaki endişelerini ve İstanbul'un adeta her sokak, mahalle, köprü ve camisinin asker gözetimi altında bulunduğunu aktarmıştır.⁹ Gazetenin İstanbul muhabiri bir başka yazısında aynı zamanda Midhat Paşa'nın çok güvenilir bir dostu olan fakat ismini vermediği bir Paşa'nın sözleri karşısında şaşkınlığa kapıldığını itiraf etmektedir. Paşa'ya göre aslında Midhat Paşa'nın sürgüne gönderilmesi usulen hatalı olmasına rağmen sonuçları bakımından hayırlı olmuştur. Midhat Paşa nazırları küçümsemiş, Sultan ile sürekli tartışmaya girmiş, hiçbirine bir anlık bile olsa huzur vermemiştir. "*Sizi temin ederim hepimizi çok yordu*" demektedir Paşa. İngiliz muhabir yazısının sonunda "*şüphesiz yoruldu, reformların kişisel ayrıcalıkların kaybetmeyecekleri, dertsiz, tasasız, zahmetsiz bir şekilde yürümesini bekliyorlardı, oysa Midhat Paşa'nın terakki anlayışı hepsinden farklıydı, onun için ilerleme devletin tüm birimlerinde köklü bir dönüşümü gerekli kılmaktaydı*", sözleri ile yazısını sonlandırmaktadır.¹⁰

Midhat Paşa Brindisi'de The Daily Telegraph muhabirine vermiş olduğu röportajda ise özetle Abdül Aziz'in hal edilmesinden ve V. Murad'ın tahttan inmesinden sonra saraydaki zaten eğitimsiz ve dünya siyaseti hakkında bilgileri olmayan veliahtların önceki kendisine ve reform çabalarına karşı memnuniyetsiz yaklaştıklarını, son dönemde ise hiçbir tasarıya imza atmayarak kendisini istifaya zorlayan Sultan Abdülhamid ile daha fazla yanlış anlaşılma yaşanmaması adına bir haftadır evinden çıkmadığını, olacakları önceden kestirerek Midhat Paşa'nın karısına

⁸ The Daily Telegraph, 16 Şubat 1877, s.4

⁹ The Daily Telegraph, 15 Şubat 1877, s.5.

¹⁰ The Daily Telegraph, 20 Şubat 1877, s.5.

ani bir seyahat için hazırlıklı olması gerektiğini bildirdiğini¹¹, Said Paşa tarafından karşılandıktan sonra alıkonulduğunu anlatmaktadır. Said Paşa'nın elinde kendisini sadaret makamından azleden iradeyi gördükten sonra Midhat Paşa Dolmabahçe Sarayı'nın hemen karşısında boğazda bekletilen İzzeddin Vapuru'nun kendisi için hazırlandığını anlamıştır. Said Paşa'nın okuduğu azil metninde siyasi sorunlar hakkında görüş farklılıklarının oluştuğu gerekçesi haricinde açık bir neden belirtilmemiş olduğu için Midhat Paşa ne ile suçlandığını öğrenmek istemiştir. Said Paşa bunun üzerine Sultan'ın yanına gitmiş ve Midhat Paşa hakkında çeşitli ihbarların bulunduğu imzasız üç jurnal ile geri gelmiştir. Bu mektuplar saray hafiyeleri tarafından kulak misafiri olunmuş, isimsiz bir kahvehane sohbetinde işitilmiş isimsiz kişilere ait bir takım konuşmaları içermektedir. Bu mektuplardan birisi, Midhat Paşa'nın tıpkı Napoleon'un yaptığı gibi ulusal meclisi kullanarak önce Cumhuriyet ilan edip daha sonra kendisini yeni Cumhuriyet'e diktatör ilan edeceğini iddia etmektedir.¹² Midhat Paşa absürt olarak nitelendirdiği bu iddiaları gülerek aktarmaktadır, kim bilir belki de bir kahvehanede bu tip konuşmalar gerçekten olmuştur, fakat böyle bir durumda suçlanması gereken bu konuşmaları gerçekleştiren kişiler olmalıdır.¹³

Midhat Paşa Anayasa'nın tartışmalı 113. Maddesi uyarınca yargılanmadan, ne ile suçlandığı açıkça ortaya konmadan ve suçlama karşısında kendisini savunma olanağı bulamadan sürgün edilmiştir, bu nedenle son 20 gündür padişah ile yüz yüze bir tek görüşmesinin bile olmadığını söyleyerek bu kararı eleştirmektedir. Midhat Paşa'nın gerçekte itiraz ettiği 113. Maddenin, Abdülhamid Efendi'nin ısrarı karşısında Anayasa'nın daha fazla gecikmemesi için istemeyerek kabul ettiği bilinmektedir. 113. Maddeye göre mülkün bir bölgesinde ihtilal zuhur edeceğinin işaretleri görüldüğü halde hükümetin o mahale mahsus olarak örfi idare ilan etmesi, bunun üzerine idari soruşturma sonrasında suçu sabit görülenlerin sürgün edilme kararı padişahın yedi iktidarına bırakılmıştır. Midhat Paşa'nın sürgün kararında ise bu idari soruşturma süreci işletilmemiş ve iddia olunan suçun işlendiği kanıtlanmamışsa da, Midhat Paşa itiraz etmeyi

¹¹ Midhat Paşa'nın eşinin aktardığına göre her Cuma günü selamlık resminde bulunmak üzere Saray-ı Hümayun'a giden Midhat Paşa, yine saraya gitmek için hazırlandığı esnada veda ederken "şayet akşam avdet etmezsem merak etmeyiniz, ihtimal ki memuren bir yere gönderirler" demiştir. Bkz. Mehmed Rüşdi, *Midhat Paşa'nın Vasiyetnamesi ve Şehadeti*, Dersaadet, 1325, s.5-6.

¹² Abdülhamid'in saltanatı döneminde Midhat Paşa hakkında sayısız jurnal mektubu gönderilmiştir. Bunlardan belki de en önemlisi Midhat Paşa ve birlikte çalıştığı mesai arkadaşlarını bir kadro olarak alaşağı etmeyi amaçlayan Çerkes asıllı Nusret Paşa'nın düzenlediği jurnal raporudur. Nusret Paşa, Midhat Paşa'nın Tuna Valisi olarak atanmasının ardından, Midhat Paşa tarafından Balkanlardaki Çerkes göçmenler üzerinden menfaat elde ettiği ve zimmetine para geçirdiği suçlaması ile yargılanmış ve Anadolu'ya sürgün edilmiştir. İşte bu Nusret Paşa bu defa yalnız Midhat Paşa'yı değil tüm çalışma arkadaşlarını da mason oldukları gerekçesi ile fişlemiş ve saraya rapor etmiştir.

¹³ *The Daily Telegraph*, "Midhat Pasha's Story Told By Himself", 15 Şubat 1877, s.3.

gerekli görmemiştir. Midhat Paşa'ya göre bu kararı ile Sultan Abdülhamid, gerçekte dayanak gösterdiği anayasayı ihlal etmektedir. Midhat Paşa, iktidardan düşürülmesi sürecini Rusya'nın varlığından memnun olmadığı devlet adamlarının tasfiyesi çabaları ile ilişkilendirmektedir. Yerine geçirilen Edhem Paşa'nın bu entrikalar ile ilişkisinin olmadığını, kendisinin reformlara karşı olmadığını fakat yine de özellikle anayasanın mimarı Midhat Paşa'ya el ayak çektirilmişken, iktidar makinesinin çarkları arasında zarar görmekten çekinmekte olduğunu belirtmektedir.

Pall Mall Gazette'nin aktarımına göre, Midhat Paşa masasında serili olan İngilizce ve Fransızca gazetelerinin kendisi hakkında kullandığı ton ve üsluptan memnun gözükmemektedir. Midhat Paşa, gerçekte kendi adına bu sürgünü, kendisini yorucu ve yıpratıcı bir politik iklimden azat ederek adeta bir istirahat olanağı sağladığı için bir mükafat gibi karşılamakla birlikte yine de halkı ve devletin bundan sonraki akıbeti adına üzüntü duymaktadır. Şu aşamada, ilerleyen yaşı ve romatizmal rahatsızlıklarını göz önünde bulundurarak rutubetli ve nemli bir liman kenti olan Brindisi'den ayrılarak, daha ılıman iklime sahip bir bölgeye hareket etmek niyetindedir. Midhat paşa söyleşinin devamında Avrupa başkentlerinden davetler aldığını, en kısa deniz yolu mesafesi olduğu için Brindisi'yi tercih ettiğini, daha sonra muhtemelen Nice ve Napoli üzerinden kuzeye doğru seyahatine devam edeceğini bildirmiş¹⁴, nitekim bir gün sonra 16 Şubat tarihinde Napoli'ye doğru yola çıkmıştır.¹⁵ Kendisine eşlik eden sekreteri ve üç hizmetlisi ile birlikte iki saatlik gecikmeli tren yolculuğu sonrası gece yarısı Napoli'ye varan Midhat Paşa, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra kendisinin politik görüşlerine yakınlık duyan bir çok kişinin tutuklandığını öğrenerek üzülmüştür, bu kişilerin arasında gerçek hayatta hiçbir siyasi eğilimi olmayan çocuklarının öğretmenleri de bulunmaktadır. Midhat Paşa kendisi hakkında Tersane Konferansı'ndaki uzlaşmaz tutumu yüzünden gerilimin arttığı ve iktidardan düşüşü sonrasında barış ortamının yeniden belireceğini düşünenlere, yeni Sadrazam Edhem Paşa'nın Avrupa'nın talep ettiği imtiyazlara karşılık kendisinden daha katı bir tutuma sahip olduğunu, Edhem Paşa'nın oldukça sert kişiliği hakkında Abdülhamid'i ikaz etmesine rağmen kendisi yerine konferans delegesi olarak Edhem Paşa'nın atandığını hatırlatmaktadır. Midhat Paşa'ya göre gelişmelere rağmen milletin anayasal haklarından vazgeçmesi olası değildir, çünkü anayasa bir günde kotarılmış bir iş değildir. Abdülaziz'in saltanatı boyunca bir anayasa taslağı üzerinde çalışılmış, Murad Efendi'nin anayasa taraftarı olmasına karşın Sultan Abdülaziz anayasal düzen

¹⁴ Pall Mall Gazette, "Midhat Pasha's Account Of His Fall", 15 Şubat 1877, s.7.

¹⁵ Pall Mall Gazette, "Summary Of This Morning News", 16 Şubat 1877, s.6.

fikrine karşı çıktığı için ‘hal edilmiştir. Sultan Murad’ın talihsiz rahatsızlığı neticesinde Abdülhamid tahta çıkar çıkmaz Midhat Paşa’yı çağırarak anayasa taslağını istetmiş, bu taslağı kusursuz olarak nitelemesine rağmen tıpkı selefi gibi anayasanın resmen kabul edilmesi sürecini Midhat Paşa’nın ısrarına rağmen geciktirmeye çalışmıştır. Midhat Paşa’nın kanaatine göre, Sırbistan savaşı, Bulgar isyanları ve Tersane Konferansı’nın politik baskıları olmasa Abdülhamid anayasanın kabulüne kesinlikle yanaşmayacaktı. Konferans daha fazla gecikmeyi olanaksız kılarak aslında anayasanın ilanı açısından olumlu bir tesir yapmıştır. Midhat Paşa anayasal düzenden geri dönüşü olanaksız hale getirebilmek için vilayetlere anayasa metninin 20.000 adet kopyasını bastırarak dağıtmıştır, bu nedenle padişahın bu süreci geri çevirerek siyasal erki söküp halktan geri alması artık kolay olmayacaktır. Savaş ihtimali üzerine görüşlerini paylaşan Midhat Paşa, Türkiye’nin sahada 600bin adamı olduğunu söylerken, sekiz alaydan oluşan atlı birliklerin sadece ikisinin yeterli binek hayvana sahip olması nedeniyle bir zafiyet durumu olduğunu, subay eksikliğinin bulunduğu fakat piyade birliklerinin Rus gücüne karşı üstün olduğunu ve ülkesinin savaş hazırlıklarının yeterli derecede olduğunu belirtmektedir.¹⁶ Midhat Paşa Daily Telegraph muhabinine Avrupa’da görmüş olduğu politik alakadan ve resmi karşılamalardan tedirgin olduğunu, Avrupa’da anonim bir şekilde seyahat edebilmek için yanında bulunduğu hizmetlilerini Türkiye’ye geri göndermek istediğini belirtmektedir.¹⁷

Fransız Gazetesi Le Temps, Midhat Paşa’nın azline sebep olan belgelerin sarayda yapılan bir toplantı esnasında Damat Mahmut Paşa, Redif Paşa ve polis müdürü Ömer Fevzi tarafından padişaha iletilildiğini belirtmektedir.¹⁸ Napoli’de İtalyan Gazetesi Roma’nın editörünün Midhat Paşa ile gerçekleştirmiş olduğu 19 Şubat tarihli bir başka röportaj İngiliz gazetelerinde yayınlanmıştır. Midhat Paşa sürgün kararını Abdülhamid’in kayınbiraderi Damat Mahmut Paşa ve onun etkisi altındaki kişilerin girişimine bağlamaktadır. Sultan Abdülhamid’in kendisi ile kişisel bir hukuku olmasına rağmen şu aşamada görevine geri dönmesi olası değildir. Midhat Paşa söyleşi sırasında saraydan bulunan bir dostundan gelen mektubu okumuştur, bu mektupta Sultan Abdülhamid’in İzzeddin gemisi yola koyulduğu esnada gözyaşını tutamadığı ve “önüme konan bu belgeler varken ne yapabilirdim ki” dediği rivayet edilmektedir. Midhat Paşa kendisine yöneltilen soru üzerine, yeni sadrazam Edhem Paşa’nın görevinin uzun süreli

¹⁶ Midhat Paşa bu açığın giderilmesi için, Avrupa sürgününden dönmeden evvel İngiliz valisinin desteği ile Tunus’tan önemli miktarda savaş atının İstanbul’a gizlice tedarik edilmesinde önemli rol oynayacaktır.

¹⁷ *The Daily Telegraph*, 17 Şubat 1877, s.5

¹⁸ *Le Temps*, 8 Şubat 1877, s.4; *La Epoca*, 17 Şubat 1877, s.3.

olmayacağını¹⁹, Sırbistan ile barış müzakereleri sonuçlandırılrsa dahi Rusya ile savaşın kaçınılmaz ve eli kulağında olduğunu,²⁰ Türkiye'nin durumu ile ilgili olarak yanlış bilgilere inanarak aldanmamış olsaydı şimdiye kadar Rus birliklerinin çok önceden Prut nehrini geçmiş olacağını, Türkiye'nin 600bin iyi askerden oluşan ordusu ile umutsuz bir direniş sergileyeceğini, savaşın sonucu hakkında ümitvar olan Rusya'nın asla geri çekilmeyeceğini aktarmıştır. Midhat Paşa'ya göre bu savaş yerel bir çatışma olarak kalmayacak, Dalmaçya ve Hırvatistan'da yaşanacak karışıklıklar dolayısıyla Avusturya da bu savaşın içine çekilecektir. Midhat Paşa'ya göre bu senaryonun baş yazarı Prens Bismarck'ın kendisidir. Midhat Paşa bu söyleşide Sultan Abdülhamid'den sitayişle bahsederek ancak Müslümanların geleneksel yapısı içerisinde yapılacak devrim mahiyetinde reformlar ile Osmanlı ulusunun yeniden dirilmesi mümkün olacağını belirtmiştir.²¹

Fransız La National gazetesinden aktarılan habere göre Midhat Paşa'nın düşürülmesinde Mısır Hidivi'nin de parmağı bulunmaktadır. Midhat Paşa, Mısır hükümetinin borçlarının alacaklılarından oluşan delegasyonu kabul etmiş, delegasyon Bâb-ı Âli'ye hukuki alacaklarının ödenmediği takdirde Mısır Hidivi İsmail'in yönetimden el çektilmesi talepleri ile ilgili bir dilekçe sunmuştur.²² Bunun üzerine saray üzerinde hatırı sayılır derecede bir etkinliği bulunan Mısır Hidiv'inin Midhat Paşa'nın görevden azledilmesi maksadıyla girişimde bulunduğu iddia edilmektedir.²³ Avusturya ulusal parlamentosu üyesi Francis Pulczky, The Daily Telegraph gazetesine yazdığı mektupta, Midhat Paşa'nın sürgün edilmesinin Macarların Türkiye'ye olan sempatisini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kaçınılmaz Rus istilasına karşı etkili bir şekilde direnebileceğine ve hristiyan tebaanın bulunduğu bölgelerdeki reform çabalarını yürütebileceğine olan inancını azalttığını ifade etmektedir.²⁴

Midhat Paşa'nın ikinci kez sadaret makamından azli ve Avrupa sürgünü Rusya'da ise sevinçle karşılanmıştır.²⁵ Haberi Viyana'da alan İgnatieff, gelişmeleri büyük memnuniyetle

¹⁹ İbrahim Edhem Paşa'nın sadrazamlığı takribi 11 ay sürmüştür.

²⁰ Bu söyleşiden 2 ay 5 gün sonra, 24 Nisan 1877'de Rusya Eflak ve Boğdan'a girmek sureti ile Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmıştır.

²¹ *The Daily Telegraph*, 20 Şubat 1877, s.3.

²² 1876 yılında Mısır Hükümeti'nin hazine borçlarının ödemesini durdurması ile mali iflası ilan edildi, yabancılara olan borcun toplam tutarının 100 milyon pound'un üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. . Bkz. Lutsky, V., *Modern History of the Arab Countries*, U.S.S.R. Academy of Sciences, Institute Of The Peoples of Asia, Progress Publishers, Moscow, 1969, s.192-199. Midhat Paşa, ilk sadaret görevinde de Mısır Hidiv'inin borçlanma talebini geri çevirmesi ve Mısır'da Hidivlik sisteminin veraset usulüne yönelik değişiklik taleplerine karşı çıkması nedeni ile Hidiv İsmail ile çeşitli defalar karşı karşıya gelmişti.

²³ *The Daily Telegraph*, 22 Şubat 1877, s.5.

²⁴ *The Daily Telegraph*, "German, Magyar and Slav", 26 Şubat 1877, s.3.

²⁵ *Pall Mall Gazette*, "The Eastern Crisis", 07 Şubat 1878, s.16.

karşılığını zira hiç şaşırmadığını ifade etmiştir, çünkü böyle bir gelişmenin olacağını zaten bilmekte idi.²⁶ Rusya General İgnatieff'i derhal özel görevle Londra'ya göndererek, Midhat Paşa'nın yokluğunu fırsat bilerek Bulgaristan davasındaki pozisyonunu güçlendirmiştir. Bu dönemde Midhat Paşa'nın Avrupa'dan Abdülhamid'e seslendiği bir mektup, Abdülhamid'in devlet hazinesinden 500.000 pound tutarında bir parayı kendi şahsi hesabına geçirdiğine dair bir çok asılsız haber yer almış, Midhat Paşa ise bunların tamamını yalanlayarak velinimeti Sultan Abdülhamid hakkında konuşmalarında, derin saygı içeren bir ifade tarzından hiçbir zaman ayrılmadığını açıklamıştır.²⁷ Osmanlı Hariciye Nezareti tarafından Paris elçiliğine yapılan bilgilendirme yazısında da, devlet hazinesine ait olan 500.000 pound tutarındaki meblağın Sultan tarafından kendi hesabına aktarıldığı ve Midhat Paşa'nın buna direndiği için sürgün edildiği haberlerinin asılsız ve temelsiz olduğu vurgulanmıştır. Yapılan resmi açıklamada Midhat Paşa'nın sürgün edilme gerekçesi, padişah ve sadrazamının "Başbakan²⁸" yetkilerinin farklı yorumlanmasından doğan bir fikir ayrılığı ve çatışma olduğu vurgulanmaktadır. Öyle ki bu çatışmanın sebebi olan hal ve tavırlar, Midhat Paşa'nın İstanbul'daki varlığını kamu düzeninin korunmasına ciddi manada bir tehdit haline getirmiştir. Tüm hakikat bundan ibarettir ve Avrupa kamuoyunun da bu minvalde bilgilendirilmesi gerekmektedir.²⁹

19 Mart 1877'de ilk Osmanlı Umumi Meclisi açılmıştır. Bir grup vekilin Midhat Paşa'nın niçin sürgün edildiğine dair bir soru önergesi vermeye hazırladıkları haberi, meclisin neden kısa bir süre sonra süresiz olarak tatil edileceğine dair bir fikir vermektedir.³⁰ Osmanlı'nın ilk anayasal dönemi, Abdülhamid'in 93 Harbi'nde yaşanan yenilgiyi gerekçe göstererek Meclis-i Mebusan'ı kapatması ile son bulacaktır. 1908 Hürriyet Devrimi'ne kadar sürecek bu dönem istibdat dönemi olarak anılacaktır. Böyle bir atmosferde, Midhat Paşa'nın sürgün gerekçesi ile ilgili tüm yorumlar değerlendirildiğinde gerçeğe en yakın izahat belirgin hale gelmektedir. Midhat Paşa, hükümdarların alışkın olduğu, öncelikle saltanatın çıkarını gözetten bir devlet adamından ziyade ıslahatın gerekliliğine Osmanlı milletinin selameti için inanmış bir aksiyon adamıdır. Anayasanın verdiği yetki ile millet adına yürütülen icraat, devlet hiyerarşisinin en üst makamı olarak görülen padişahın yetki ve otoritesini sınırlayarak ikinci plana almakta, çoğu zaman millet çıkarı ile saltanatın çıkarları çatışmaktadır. Midhat Paşa'nın atılgan, tez canlı ve asla

²⁶ Şimşir, B., *Fransız Belgelerine Göre Midhat Paşa'nın Sonu (1878 – 1884)*, Bilgi Yayınevi, 2020, 1986, s.265.

²⁷ *The Manchester Courier and Lancashire General Advertiser*, "The Fall of Midhat Pasha", 3 Mart 1877, s.4.

²⁸ İngilizce metinde "First Minister" olarak geçmektedir.

²⁹ *The Daily Telegraph*, "Midhat Pasha", 28 Şubat 1877, s.5.

³⁰ *Pall Mall Gazette*, "The News Of The Day", 26 Mart 1877, s.2.

politik olmayan doğrucu üslubu da hesaba katıldığı vakit, Abdülhamid'in sürekli olarak vahametli karakterini körükleyen saray erkânı karşısında Midhat Paşa siyasetinin, önceki düzenin sürekliliği açısından doğrudan bir tehdit oluşturduğu ortadadır. Saltanat düzeninin siyasal dönüşüm karşısında gösterdiği kendi açısından meşru dirence karşılık, anayasal bir düzene geçiş sürecinin hükümdar karşısında mağrur ve kısmen de kibirli bir üslup taşıyan bir siyasal önder tarafından yürütülmesinin kısa sürede bir çatışmaya dönüşmesi kaçınılmazdır. Devlete yeni bir nizam vermek aynı zamanda mutlak egemen olan hükümdarın kendisine, onu anayasa karşısında sınırlayarak bizatihi sultanın yetki ve otoritesine yeni bir nizam vermeyi gerekli kılmaktadır. Anayasa metni, Abdülhamid'in tahta çıkış aşamasında, aslında siyaseten en zayıf anında kabul ettirilmiştir. İş anayasanın icrasına geldiği vakit ise, aradan geçen zamanı otoriter yönetimini kuvvetlendirmek için iyi değerlendiren Sultan Abdülhamid, Midhat Paşa'nın zayıf anını kollamış, anayasanın 113. Madde açığını kullanmak sureti ile kendisini tasfiye etmiştir. Bu aşamada Abdülhamid, özü itibarı ile Osmanlı'nın ıslahatına karşı olmadığını fakat reformların ancak kendi iradesi ve gözetimi altında yürütülebileceği çerçevesinde siyasal bir mesaj vermektedir, liberal bir siyasete sahip olan Edhem Paşa'nın, Midhat Paşa'nın ardından sadaret makamına getirilmesi aynı zamanda bu mesajın Avrupa kamuoyuna taşınması kaygısından ileri gelmektedir. Rusya ile savaşın kapıda olduğu bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu idari düzensizlik karşısında Midhat Paşa'nın uygulamak istediği tedavi reçetesi Abdülhamid tarafından kendi varlığına doğrudan bir tehdit olarak algılanmış, bu nedenle özellikle Avrupa devletleri nezdinde önemli bir karşılığı olan Midhat Paşa'nın bertaraf edilme çarelerine başvurulmuştur.

Brindisi'den Napoli'ye geçen Midhat Paşa, 31 Mart tarihinde Fransa'nın Nice kentine³¹, 2 Nisan tarihinde ise vapurla Barselona'ya geçmek üzere Nice'ten Marsilya'ya seyahat etmiştir. Midhat Paşa, Napoli basınına verdiği demeçte, barış için çok az umut olduğunu, Rus güçlerinin Prut nehrini çoktan geçmekte olduğunu, Türkiye'nin 600bin civarı yetişmiş askerini sahaya sürmeye hazır bulunduğunu ve vatandaşlarının kati bir direniş gösterme konusunda kararlı olduklarını bildirmiştir. Savaşın genişlemesi halinde Avusturya'nın da dahil olabileceğini ve ülkesinin yeniden yapılanabilmesi için İslami geleneklerde kapsamlı bir devrim hareketinin gerekli olduğunu söylemiştir.³² Napoli'de kendisini karşılayan ve kendisine ihtimam gösteren Türk konsolos yardımcısının Bâb-ı Âli tarafından görevinden alındığı duyurulmuştur.³³ Midhat

³¹ *Morning Post*, 2 Nisan 1877, s.5.

³² *Pall Mall Gazette*, "Letter From Paris", 21 Şubat 1877, s.3.

³³ *Morning Post*, 7 Nisan 1877, s.5.

Paşa bu nedenle Avrupa’da bir devlet adamı olarak değil, anonim bir kişi olarak seyahat etmek istemektedir, kendisini takip eden Osmanlı sefaretî raporlarına göre bu nedenle Ahmet Efendi³⁴ ismini kullanmaktadır. Buna rağmen, Avrupa’da farklı milletlerin diplomat ve siyaset adamları tarafından yoğun ilgi ve alaka ile karşılanmaktadır. Bu minvalde, zamanın ünlü Fransız devlet adamı ve diplomatı Decazes Dükü ile Marsilya’da bir görüşme yapmıştır.³⁵

Times Gazetesi muhabirinin aktardığına göre, İstanbul’da harbiye öğrencisi gençler Midhat Paşa’nın sürgün edilmesinin anayasaya aykırı olduğu beyanı ile kendisinin İstanbul’a geri çağrılmasını talep eden bir bildiri yayınlamıştır. Harbiye öğrencileri okul meydanına dizilmiş, sırayla sorgulanmış ve bu teşebbüsün elebaşı açığa çıkarılmak istenmiştir. Bu esnada en başarılı öğrencilerden 22 yaşındaki Ali Nazmi bir adım öne çıkarak sorumluluğun kendisine ait olduğunu itiraf etmiştir. Tutuklandıktan sonra yargılanan bu öğrenciye falaka cezası verilmiş, Ali Nazmi gördüğü eziyet sırasında vefat etmiştir.³⁶ Vuku bulan bu üzücü hadise benzeri bir çok olay, Midhat Paşa’nın sadaret makamına geri çağrılacağı yönündeki beklentileri de boşa çıkartmaktadır.

16 Nisan’da Barselona, oradan Valensiya ve Kordoba’ya seyahat ederek iki ay boyunca Endülüs bölgesini ve İslam eserlerini dolaşip incelemelerde bulunan Midhat Paşa daha sonra Madrid’e hareket ederek İspanya meclisinin öğleden sonra oturumuna katılmıştır.³⁷ Bordo üzerinden Paris’e seyahate hazırlanan Midhat Paşa’ya üç genç katip eşlik etmektedir. Midhat Paşa, modern kuşamı ile birlikte başından hiç çıkarmadığı kırmızı fesi (tarpuş) ve gözlükleri ile dikkat çekmektedir.³⁸ 4 Mayıs 1877’de Madrid’e varmıştır³⁹. Midhat Paşa, 15 Mayıs 1877 tarihinde Paris’e geldiğinde 93 Harbi olarak tarihe geçen Türk-Rus Savaşı artık başlamıştır. İngiltere bu süreçte, Osmanlı-Rus savaşının önlenmesi maksadı ile diplomatik çabalarını sürdürmüştür. 31 Mart 1887 tarihinde altı büyük devletin temsilcileri tarafından Londra Protokolü adı ile bir girişimde bulunulmuş fakat Sadrazam Edhem Paşa’nın Londra Konferansı’nda alınan kararları ve Londra Protokolü’nü Osmanlı Devleti’nin içişlerine müdahale sayarak reddetmesi sonucu Rusya 24 Nisan 1877’de Eflak ve Boğdan’a girerek savaş açtı. Rumi takvime göre 1293 yılına denk geldiği için 93 Harbi olarak anılan ve Midhat Paşa’nın kaçınılmaz olarak gördüğü Türk-Rus savaşı böylelikle başlamış oldu. Rusya’nın Osmanlı

³⁴ Korkmaz, A., *Midhat Paşa İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s.363.

³⁵ *The Daily News*, 6 Nisan 1877, s.4.

³⁶ *Pall Mall Gazette*, 10 Nisan 1877, s.6.

³⁷ Turan, T., a.g.e., s.17.

³⁸ *The Week’s News*, “*The World’s Gossip*”, 14 Nisan 1877, s.8.

³⁹ *Shipping and Mercantile Gazette*, 5 Mayıs 1877, s.6.

devletine harp açması üzerine büyük devletler, tarafsızlıklarını ilan etmişlerdi. Sadece İngiltere, Rusya'nın harp sebeplerini haklı görmediğini ve Rusya'nın tek başına Balkanlar'daki Hristiyanların durumunu ıslâh etmek için silaha sarılmasını Paris anlaşmasının hükümlerine aykırı bularak teessüflerini bildirmişti.⁴⁰

Rus orduları Tuna nehrinin diğer yakasına geçerken, Midhat Paşa Paris'te Fransa'nın bir önceki başkanı Adolphe Thiers ile görüşmeler yapmıştır.⁴¹ Fransız basınına göre Midhat Paşa katı bir gizlilik (incognito) içerisinde seyahat etmektedir. Avrupa'da bulunma sebebi aslen kendisine verilmiş sürgün cezası olduğu için, Osmanlı Devleti'nin diplomatik bir temsilcisi gibi algılanmamak için özen göstermektedir, buna rağmen yaptığı seyahatler boyunca özellikle 93 Harbi'nin patlak vermesi sonucu Avrupa'da Midhat Paşa'nın varlığına yönelik ilginin artmış olduğu anlaşılmaktadır. Ahmet Efendi ismi ile gittiği yerlerde mütevazî konutlarda konaklamakta, resmi temaslarda bulunmamaktadır. Daily Telegraph muhabiri Midhat Paşa'nın asıl niyetinin İspanya'da daha uzun süre kalmak olduğunu, Endülüs'te bulunan İslam medeniyeti eserlerini detaylı incelemek istediğini fakat savaşın patlak vermesi ile birlikte haberlere daha hızlı erişebilmek için Paris'e geldiğini, bir süre sonra da Londra'ya geçeceğini yazmaktadır. Zira İspanya'da doğuda olup bitenler ile ilgili hızlı ve doğru haber edinebilmek mümkün değildir. Midhat Paşa Türk-Rus savaşı ile alakalı verdiği mülakatta İstanbul Hükümeti'nin, Rus Çarı'nın doğudaki Türk-Müslüman tebaasını ayaklandırmak sureti ile kendi silahı ile vurmak gerektiğini ve İran'ın faklı bir mezhebi yapıya sahip olmasına karşın Rusya'nın yanında Türkiye için bir tehdit oluşturmayacağından bahsetmektedir.⁴²

Bolonya'dan bir buharlı gemi ile Folkstone'a gelen Midhat Paşa, oradan tren ile 22 Mayıs 1877 tarihinde Londra'ya ulaşmıştır.⁴³ Londra'da bir muhabirin kendisine yönelttiği "Londra'da sizi en çok şaşırtan şey nedir?" sorusuna verdiği "kendimi burada görmek" yanıtı, Midhat Paşa'nın ciddi devlet adamlığı yanı sıra ince mizah anlayışına sahip zekasının da güzel bir örneğidir.⁴⁴ Rus güçlerinin Ardahan'ı alarak Erzurum'a ilerlemesi, Muhtar Paşa'nın geri çekileceğine dair raporların İstanbul'a ulaşması üzere, Midhat Paşa'nın geri çağırılması gündeme gelmiştir. Viyana gazetesi Abenblatt'tan aktarılan haberlere göre silahlı softaların önderliğinde binlerce kişilik kalabalık bir grup saray önüne gelerek nazırların istifasını ve Midhat Paşa'nın geri

⁴⁰ Karal, Enver Ziya, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990., C.4, s.57.

⁴¹ *Daily News*, 16 Mayıs 1877, s.5.

⁴² *The Daily Telegraph*, "Midhat Pasha On The War", 19 Mayıs 1877, s.5.

⁴³ *Bradford Daily Telegraph*, "Midhat Pasha", 22 Mayıs 1877, s.3.

⁴⁴ *The Week's News*, 30 Haziran 1877, s.809.

çağrılmasını talep eden büyük bir protesto gösterisinde bulunmuşlardır. İddialara göre Sultan Abdülhamid, Anadolu yakasında bulunan saraya taşınmış, bu esnada toplanan kalabalığı dağıtmak üzere askeri garnizondan ateş açılmış, yaralananlar olmuştur.⁴⁵ Bu olay saray tarafından sadece Abdülhamid'i tahttan indirmek değil aynı zamanda tüm saltanatı ortadan kaldırmaya yönelik bir ajitasyon olarak yorumlanmış, müsebbibi olarak görülen Midhat Paşa partizanları tutuklanmaya başlanmıştır. Midhat Paşa yandaşı oldukları gerekçesi ile tutuklanan ikiyüzü aşkın kişi tutuklu olarak Kütahya ve Musul'a sevk edilmişlerdir. Midhat Paşa taraftarı Jön Türkler'e yönelik bu kampanyanın nedenlerinden birisinin de Fransız gazete Journal des Debats'ta yayınlanan bir makale olduğu söylenmektedir. Haberlere göre, sağlık durumunun çok daha iyi olduğu söylenen V. Murad'ın tekrar tahta çıkarılmasına yönelik büyük bir siyasi kampanya yürütülmektedir. Murad Efendi'nin sarayda tutulduğu odadan serbest bırakılarak Üsküdar'daki evine yerleşmek üzere müsaade istediği iddia edilmektedir. Sultan Abdülhamid böyle bir müsaadeye yanaşmamakla birlikte, hassasiyetini koruyan bu gerilimin ülke çapına sıçrayarak isyanlara sebebiyet vermesinden korkulmaktadır. Viyana basınından paylaşılan haberlere göre Sultan Abdülhamid huzurunda Midhat Paşa'nın isminin telaffuzunu dahi yasaklamıştır.⁴⁶

Midhat Paşa Londra'da önce Royal Hotel'de, daha sonra Porchester Terrace bölgesinde kiraladığı bahçeli evde yanına aldırığı oğlu Ali Haydar, damadı Vefik Bey, ahçısı ve iki hizmetlisi ile birlikte ikamet edecektir. 6 Haziran 1877 tarihinde İngiliz Parlamentosu Avam Kamarası toplantısına davet edilen Midhat Paşa, kadın hakları yasa tasarısı teklifinin tartışıldığı oturumu izlemiştir.⁴⁷ Aynı gün Avam Kamarası üyesi vekil Joseph d'Aguilar Samuda ile birlikte balıkçılar halinde düzenlenen tersane sergisine katılarak İngiliz gemi imalat sanayindeki yenilikleri incelemiştir.⁴⁸ 7 Haziran 1877 tarihinde çeşitli İngiliz gazetelerinde Midhat Paşa ile ilgili uzunca bir makale yayınlanmıştır, bu makalede Türk-Rus savaşının gidişatı, Türkiye'nin anayasal düzen çalışmalarının geçmişi, Müslüman ve hristiyan tebaanın Osmanlı milleti olarak birlikte var olma çabaları, Balkanlar'daki Slav komitelerinin faaliyetleri ve Bulgar isyanları gibi konularda Midhat Paşa'nın görüşleri paylaşılmıştır.⁴⁹ Yine aynı gün Woolwich'te bulunan kraliyet askeri mühimmat deposu Midhat Paşa ve kendisine eşlik eden arkadaşları ile ziyaret edilmiştir. Burada kendisini karşılayan heyet ile birlikte ağır mühimmat

⁴⁵ *Evening Mail*, 28 Mayıs 1877, s.5.

⁴⁶ *Daily News*, 1 Temmuz 1877, s.5.

⁴⁷ *Shipping and Mercantile Gazette*, 7 Temmuz 1877, s.5.

⁴⁸ *Pall Mall Gazette*, 7 Haziran 1877, s.8.

⁴⁹ *London Evening Standart*, "Midhat Pasha", 7 Haziran 1877, s.1.

üretim aşamalarını gözlemleyen Midhat Paşa daha sonra diğer imalat atölyelerindeki çalışmaları incelemiştir.⁵⁰

8 Haziran tarihinde Midhat Paşa ile ilgili olarak yayınlanan bir başka makalede kendisinin röportaj tekliflerini geri çevirdiğini aktaran gazete muhabiri, gayri resmi söyleşilerden dolayı olarak edindiği izlenimleri paylaşmıştır. Özgürlükçü Türk aydını karakterinin sıra dışı ve nadir görülen bir profil olduğunu belirten yazar, Midhat Paşa'nın kendisini fanatizm derecesinde destekleyen geniş bir kitleye sahip olması nedeniyle çok daha büyük bir önem arz ettiğine değinerek, böyle bir kişinin görüş ve izlenimlerinin İngiliz kamuoyunda büyük ilgi ve merak uyandırdığını belirtmektedir. Türk Anayasası'nı hayatının en büyük başarısı olarak nitelendiren Midhat Paşa, medeniyetin büyük başkentlerini ziyaret eden basit bir turist gibi hareket etmekte, bu esnada gezdiği her şehirde önceden edindiği arkadaş ve politik dostları ile birlikte olmaktadır. Londra'da bir çok arkadaşı bulunan Midhat Paşa, en çok şehrin muazzam ölçekteki organizasyonu, geniş caddeleri, yüksek binaları, görkemli şehir kapıları ve ulaşım altyapısından etkilenmiştir. Kendisi saat 13.00'e kadar ziyaretçilerini kabul etmekte, daha sonra saat 19.00'daki akşam yemeğine değin şehri ziyaret etmekte, gece saatlerinde dışarı çıkmamayı tercih etmekte ve neredeyse her gün birden fazla etkinliğe davet edilmektedir. Londra halkının kendisine göstermiş olduğu sıcak kabul ile alakalı olarak fırsat buldukça memnuniyetini ifade etmektedir. Kutlama davetlerine katılmayı arzu etmemekle birlikte, Royal Hotel'deki odasının balkonundan Thames nehri üzerindeki Blackfriars rıhtımını aşındıran kalabalıkları izlemekten büyük keyif almaktadır, bu kalabalıklara baştan sona hakim olan düzenlilik ile ilgili olarak hayranlığını her fırsatta dile getirmektedir. Bu kadar geniş bir organizasyonun özgürlük ve intizam içerisinde yönetilmesini büyük bir keyif ve memnuniyet ile izlemektedir. En son 20 sene önce ziyaret etmiş olduğu Londra'nın bu zaman zarfında geçirdiği dönüşümü abartılı bir oryantal üslup ile ifade eden Midhat Paşa, şehri tıpkı bir opera durbününün önü ve arkasından bakınca görünen iki görüntü gibi farklı bulmaktadır. Başarılı bir yerel yönetici olan Midhat Paşa'nın çağın en geniş ve kompleks şehirlerinden biri olan Londra'da tanık olduğu karmaşa içerisindeki düzeni hayranlık ile gözlemlemesi doğal karşılanmalıdır. Doğuda son dönemde gelişen çatışmalar ile ilgili çok fazla görüş belirtmeyen Midhat Paşa, nihai kararı savaş çark-ı feleğinin vereceğini söylemektedir. 55 yaşında olmasına rağmen sakal ve bıyıkları bir hayli beyazlamış olan Midhat Paşa kafasındaki fesi dışında bir Avrupalı gibi giyinmekte, kıvrak ve

---

⁵⁰ *The Morning Post*, 8 Haziran 1877, s.7.

zeki bir mizah anlayışına sahip, sonuç odaklı, gayretli ve aktif bir adam görüntüsü vermektedir.⁵¹

Midhat Paşa, Galler Prensi 7. Edward ve Prenses Alexandra ile birlikte Sandown Park'ta düzenlenen at yarışlarına katılmıştır.⁵² Cumartesi günü akşamı Midhat Paşa, Mr. Austen⁵³ ve bir heyet ile birlikte Chiswick'te bulunan bir tersaneyi ziyaret etmiş, torpido silahlarını incelemiş, Hollanda hükümeti için üretilen bir torpido gemisinin suya indirme törenine iştirak etmiştir. 76 feet uzunluğundaki bu buharlı gemi nehre indirildikten sonra motorlarını çalıştırmış, Midhat Paşa gemiye binerek ilk defa çalıştırılan makine dairesini hayranlıkla inceledikten sonra ziyaretinden ve nehirde yaptığı yolculuktan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.⁵⁴ Midhat Paşa ve beraberindeki heyet daha sonra Lord Houghton'un Arlington caddesinde kendisinin onuruna verilen akşam yemeğine katılmıştır.⁵⁵ Aynı gün, İngiliz parlamentosunun ilerici fikirlere sahip milletvekillerinin bir araya geldiği seçkin bir organizasyon olan, "Reform Club" isimli cemiyetin Pall Mall caddesinde bulunan binasında düzenlenecek bir akşam yemeğine Midhat Paşa'nın davet edileceği duyurulmuştur.⁵⁶ Midhat Paşa 11 Haziran tarihinde Lord Derby ve Lord Salisbury ile birlikte onur konuğu olarak, bir çok parlamenter ve devlet adamının katıldığı bir akşam yemeğine iştirak etmiş, burada Fransızca kısa bir konuşma yapmıştır.⁵⁷ Bu konuşmasında kendisinin İngiliz ulusunun halisane ve ali cenap duygularının bir kanıtı olan bir topluluğun arasında bulunmaktan duyduğu memnuniyeti ifade eden Midhat Paşa, ulusu için mümtaz bir örnek teşkil eden soylu İngiliz halkının barış zamanında olduğu gibi içinden geçilen bu belirsiz dönemde de, Türkiye için gerçek bir ışık kaynağı olmaya devam edeceğini belirtmiştir. Konuşmasını "Yüce Tanrı'dan bu iki halkı müreffeh kılmasını ve esirgemesini dilerim" sözleri ile tamamlayan Midhat Paşa misafirlerden yoğun bir tezahürat alkışı almıştır.⁵⁸ Midhat Paşa bir gün sonra, İngiltere Prensi Edward'ın onur konuğu olarak diplomatik ve siyaset dünyasının bir çok önemli ismi ile bir akşam yemeğinde bir araya gelmiştir.⁵⁹

⁵¹ *The Mail*, "Midhat Pasha", 8 Haziran 1877, s.8.

⁵² *The Standard*, 9 Haziran 1877, s.4.

⁵³ 1880 yılına kadar İstanbul'da görev yapan İngiltere büyükelçisi Austen Henry Layard.

⁵⁴ *Shipping and Mercantile Gazette*, 11 Haziran 1877, s.6.

⁵⁵ *Morning Post*, 11 Haziran 1877, s.5.

⁵⁶ *Morning Post*, 11 Haziran 1877, s.5.

⁵⁷ *Shipping and Mercantile Gazette*, "Lord Derby and Lord Salisbury At The Merchant Taylors' School", 12 Haziran 1877, s.2.

⁵⁸ *Pall Mall Gazette*, "Lord Derby and Lord Salisbury on British Interests", 12 Haziran 1877, s.7.

⁵⁹ *The Globe*, 13 Haziran 1877, s.7.

Midhat Paşa'nın sürgünde olmasına rağmen İngiliz toplumunda gördüğü ilgi ve itibar son derece yüksek bir seviyededir, öyle ki, Oxford Üniversitesi'nin kapanış seremonisinde fahri doktora verilen isimleri eleştiren Daily News yazarı, bu unvan Midhat Paşa gibi seçkin bir anayasa reformcusuna verilmiş olsaydı kimsenin bunu tereddütle karşılamayacağını yazmaktadır.⁶⁰ Midhat Paşa, daha sonra adı İngiliz Milletler Topluluğu (Commonwealth Of Nations) olarak değiştirilecek Kraliyet Koloni Enstitüsü'nün kapanış oturumunda takdim edilmiş, burada Türkiye'nin geleceği ve savaşın gidişatı hakkında bir konuşma yapmıştır.⁶¹ Adını Yunan tanrıçası Athena'dan alan, üyeleri İngiltere'nin en seçkin bilim adamı, sanatçı, mühendis ve edebiyatçılarından oluşan ve aralarında Charles Dickens ve Charles Darwin gibi isimler bulunan, 51 üyesi farklı branşlarda Nobel ödülüne layık görülmüş "Athenaeum Club" isimli cemiyetin idari komitesi tarafından Midhat Paşa'ya onur üyeliği takdim edilmiştir.⁶² 22 Haziran Cuma akşamı bir önceki Amerikan Başkanı General Grant onuruna verilen davette çoğunluğu İngiltere'de bulunan diplomatik temsilcilerden oluşan kalabalık davetli grubu arasında Midhat Paşa da bulunmaktadır.⁶³ 23 Haziran tarihinde ise İngiliz siyasetinin en etkin politik isimlerinin üye olduğu bir centilmenler kulübü olan "Reform Club"da 40 üyenin katılımı ile Midhat Paşa onuruna bir akşam yemeği verilmiştir.⁶⁴

26 Haziran akşamı Midhat Paşa, Paris'e hareketle Londra'dan ayrılmıştır.⁶⁵ Kendisine eşlik eden yardımcıları ile birlikte 27 Haziran'da İngiltere'nin en doğusundaki Dover limanına varan Midhat Paşa vapur ile Fransa'nın Belçika sınırına yakın liman şehri Clais'e geçmiştir.⁶⁶ Vanity Fair dergisi reklamlarında 30 Haziran 1877 tarihli 256. Sayısında Midhat Paşa'nın ünlü İngiliz portre ve karikatür sanatçısı Sir Leslie Ward'ın çizimi ile tam sayfalık renkli bir portresi ile özgeçmişini yayımlayacağını duyurmaktadır.⁶⁷

Paris'te birkaç gün kalan Midhat Paşa, 6 Temmuz sabahı bugün Belçika'nın Hollanda ve Almanya sınırına çok yakın olan Plombieres kasabasına hareket etmiştir.⁶⁸ Midhat Paşa Avrupa'da bulunduğu süre zarfında aldığı davetlere icabet etmiş, çeşitli kurum ve kuruluşları ziyaret etmiş, önde gelen devlet adamları ve siyasetçilerle görüşerek sıkı dostluklar kurmuştur.

⁶⁰ *The Daily News*, 13 Haziran 1877, s.5.

⁶¹ *Australian and New Zealand Gazette*, 16 Haziran 1877, s.11-12.

⁶² *Pall Mall Gazette*, 19 Haziran 1877, s.8.

⁶³ *The Morning Post*, 25 Haziran 1877, s.6.

⁶⁴ *Shipping and Mercantile Gazette*, 25 Haziran 1877, s.6.

⁶⁵ *Pall Mall Gazette*, 27 Haziran 1877, s.6.

⁶⁶ *The Daily News*, 28 Haziran 1877, s.5.

⁶⁷ *Globe*, 28 Haziran 1877, s.7.

⁶⁸ *Daily Telegraph & Courier*, 6 Temmuz 1877, s.5.

Avrupa basınına verdiği demeçlerde genel olarak, Osmanlı anayasal sistemine, Balkanlar'da Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında çözümsüz bir sorun olmadığına, Rusya'nın Panslavizm çabalarına ve Kafkaslar'da Müslümanlara uygulanan zulüm politikasına, Osmanlı borçlarına dair çeşitli beyanlarda bulunmuş, Osmanlı Devleti lehine Avrupa'da kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.⁶⁹ Midhat Paşa'nın Plombieres bölgesinde olduğu sırada Midhat Paşa'yı sürgüne gönderen imparatorluk gemisi İzzeddin, içerisinde gizli talimatların olduğu mühürlü bir mektupla İstanbul'dan yola çıkmıştır. Bu mühürlü mektup, gemi ancak Çanakkale boğazının 40 mil ötesine geçtikten sonra açılacaktır. İngiliz basınında bu mektupta yazılı olan direktifin Midhat Paşa'nın geri getirilmesi olduğuna dair bir genel kanı hasıl olmuştur. Bu esnada Osmanlı hükümeti iki koldan İstanbul'a ilerlemesi beklenen Rus ordularının Edirne'yi ele geçirmesi durumunda, Rusya'ya karşı "cihat" ilan edilmesini tartışmaktadır.⁷⁰

Dönüş sürecini hızlandırmak adına Midhat Paşa Plombieres'den Sultan Abdülhamid'e göreve hazır olduğuna dair bir telgraf göndermiş⁷¹, sonrasında Viyana üzerinden Osmanlı başkentine doğru yola çıktığına dair haberler yayınlanmış⁷², hatta kısa bir süreliğine Marsilya'ya giderek orada beklemiş, fakat daha sonra Sultan Abdülhamid'e gönderdiği telgraf yanıtızsız kaldığı için Viyana'da Kont Andrassy ile görüşükten sonra Londra'ya geri dönme kararı almıştır. Midhat Paşa Kont Andrassy ile görüşükten sonra güncel meseleler hakkında Avrupa efkâr-ı umumiyesini ve Avusturya'nın Bosna-Hersek hakkındaki görüşlerini⁷³ şifreli bir telgrafla Mabeyn-i Hümayun'a ve tafsilatını da mektup ile sadaret makamına bildirmiştir.⁷⁴ Aynı günlerde The Times muhabirinin haberine göre İstanbul'da tam bir panik hali hakimdir ve Sultan'ın kısa bir süre içerisinde saltanatı emniyete almak üzere Bursa'ya doğru yola çıkması beklenmektedir.⁷⁵

İlerleyen zaman boyunca Midhat Paşa'nın görevlendirilmesi ile ilgili birbiri ile çelişen bir çok haber yayınlanmıştır. Sultan Abdülhamid'in Midhat Paşa'ya görev vermek için tereddüt ettiği,

⁶⁹ Midhat, A.H., *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatıralarım*, Bengi Yayınevi, İstanbul, 2008, s.34-54

⁷⁰ *Pall Mall Gazette*, "Affairs At Constantinople", 23 Temmuz 1877, s.6.

⁷¹ *Lloyd Weekly Newspaper*, "War Notes", 29 Temmuz 1877, s.1.

⁷² *Week's News*, "Midhat Pasha", 28 Temmuz 1877, s.18.

⁷³ Midhat Paşa henüz savaş başlamadan Türk-Rus harbinin kontrol altına alınmadığı takdirde Avusturya'nın da dahil olması ile Avrupa'ya yayılacağını öngörmekte idi, bu nedenle özellikle Kont Andrassy'nin kişisel nezaket ziyaretlerine zaman ayıramayacak kadar savaş gündemi ile yoğun olduğu böyle bir dönemde. bu görüşmeyi sadece iki devlet adamının gayri resmi ilişkilerinin ve kişisel alakalarının neticesi olarak görmek doğru olmayacaktır.

⁷⁴ Midhat Paşa, a.g.e., s.224.

⁷⁵ *Pall Mall Gazette*, "Panic At Constantinople", 30 Temmuz 1877, s.7.

bunda Damat Mahmud Paşa'nın muhalefetine etkili olduğu, Midhat Paşa'yı Viyana konsolosu olarak görevlendirmek istediği bu sefer de Midhat Paşa'nın rakibi olan hariciye nazırı Server Paşa'nın böyle bir durumda istifa edeceğini açıklaması,⁷⁶ Bab-ı Ali tarafından Midhat Paşa'nın Avrupa'da herhangi bir diplomatik görevi olmadığına dair yapılan açıklamalar, bu konudaki kafa karışıklığına işaret eder. İstanbul'da İngiliz elçisi Layard başta olmak üzere. 93 harbinin en kritik günlerinde Midhat Paşa'nın bir an önce geri çağırılması için büyük bir baskı vardır⁷⁷, üstelik Midhat Paşa'nın dönüşüne şiddetle muhalefet eden Damat Mahmud Paşa da görevinden azledilmiştir. Buna rağmen dönüş talebine herhangi bir yanıt alamayan Midhat Paşa bir süre sonra önce Paris'e⁷⁸ sonra da Londra'ya geri dönecektir. Midhat Paşa da yaptığı açıklamalarda Osmanlı Devleti tarafından şahsına verilmiş diplomatik bir görev bulunmadığını, çeşitli mahfillerde kendi kişisel düşüncelerini açıkladığını ifade etmektedir. Bu süre zarfında yapmış olduğu görüşmeler, basına vermiş olduğu demeçler ve hatta kendi kişisel imkanları ile yayınlamış olduğu risaleler Avrupa kamuoyu üzerinde etkili olmaktadır.

Midhat Paşa'nın Avrupa sürgünü günleri hakkında mutlaka değinilmesi gereken önemli bir konu da Tunus'tan gizlice tedarik edilen 1.000 adet savaş atının öyküsüdür. Rus güçleri karşısında Osmanlı ordusunun süvari kuvvetlerinin son derece yetersiz olduğu daha önce Midhat Paşa tarafından açıklanmıştır, bu ihtiyacın ivedilikle giderilmesi için Sadrazam Edhem Paşa tarafından Tunus Beyliği'ne 1000 adet binek atın tedarikine ilişkin bir telgraf göndermiştir.⁷⁹ Elbette bu askeri yardımın Türkiye'ye ulaştırılması sıkıntılı bir süreci ifade etmektedir, Rus güçleri Akdeniz'de böyle bir nakliyenin Osmanlı donanmasına ait bir gemi ile yapılmasına müsaade etmeyecektir. İngiltere ve Fransa'nın savaş hukuku açısından tarafsız ülke olarak kabul edilmesi nedeniyle bu ülkelerin bandırasını taşıyan bir ticaret gemisinin de bu amaçla kullanılması diplomatik bir sorun teşkil edecektir.

Osmanlı Devleti'nin reform ve liberalleşme çabalarını öven, Rus mezalimi karşısında Avrupa'nın pasifist bir tutum takınmasını ve din üzerinden Türklere ayrımcılık yapılmasını kritik eden Midhat Paşa ile ilgili St. Petersburg'da yayınlanan Rus Golos gazetesi muhabirinin bu konu ile ilgili olarak gündeme getirmiş olduğu iddiası, Midhat Paşa'nın da içinde olduğu bir devlet operasyonunu aydınlığa çıkarması bakımından hayli ilgi çekicidir. Golos Gazetesi, Tunuslu Hayrettin Paşa'nın aslında İngiliz Konsolosu Sir Richard Wood'un kuklası olduğunu

⁷⁶ *The Weekly Review*, 11 Ağustos 1877, s.765.

⁷⁷ *The Nonconformist*, 12 Eylül 1877, s.922.

⁷⁸ *Pall Mall Gazette*, 16 Ağustos 1877, s.7.

⁷⁹ *The Standart*, 4 Haziran 1877, s.5.

belirttikten sonra, Tunus üzerinden Osmanlı devletine altın, binek at ve tahıl gönderilmesi işini İngiltere'nin organize ettiğini, personeli fes giyen İngiliz buharlı gemilerinin Türk bayrakları taşıyarak bu trafiği yönettiklerini, bu şekilde 1.000 adet binek atın İstanbul'a taşındığını yazmaktadır, fakat işin aslı başkadır. İstanbul'dan ayrılan İzzettin vapurunun Midhat Paşa'yı İstanbul'a geri götürmek talimatı ile Malta limanına demirlediği ve Midhat Paşa'nın da Marsilya'ya doğru yola çıktığı haberleri Avrupa basınında yayınlanmıştır. Oysa İzzettin vapurunun Midhat Paşa'yı geri götürmek için geldiği haberleri yanıltma amaçlıdır. Görünüşe göre Türk yetkililer tarafsız sulara devlete ait bir gemiyi feda etmeyi göze alamadıkları için, uluslararası gemicilik şirketi Sandringham ve kaptan Jackson ile Tunus halkının Osmanlı Devleti'ne hediyesi olan 1000 atı taşınması için bir kontrat imzalamıştır. Bunu haber alan Rus konsolosluk yetkilileri harekete geçerek, gemiyi güvertede bulunan birkaç hayvan konteyneri ile alıkoymuş, fakat gerçekte gemide iddia edilen kargo bulunamadığı için Kaptan Jackson aklanarak serbest bırakılmış, bu esnada Midhat Paşa'yı geri götüreceği söylenen İzzeddin zırhlısı 16 Ağustos tarihinde kargoyu gizlice İstanbul'a ulaştırmıştır. Bu hadise ile ilgili Examiner gazetesi muhabiri Midhat Paşa'nın bu organizasyonun kilit ismi olduğuna dikkat çekerek Midhat Paşa'nın Avrupa'ya gerçekten sürgün cezası nedeniyle değil, adeta bir devlet görevlisi niteliği ile bir takım gizli diplomatik görüşmeleri yerine getirmek amacı ile gönderilmiş olabileceğini düşündürmektedir.⁸⁰

Midhat Paşa'nın sürgün cezası ile İstanbul'dan uzaklaştırıldığı esnada aynı zamanda Avrupa'da Osmanlı Devleti lehine bir kamuoyu ve politik iklim oluşturmak için İstanbul hükümeti ile koordineli bir diplomatik görev yürüttüğünü düşünebilir miyiz? 27 Temmuz tarihinde Viyana'ya giden Midhat Paşa burada Avrupa diplomasisinin en kritik isimlerinden Avusturya-Macaristan dışişleri bakanı Kont Andrassy ile önemli bir görüşme gerçekleştirmiştir, fakat ziyaretçilerine ya da basına görüşme detayları ile ilgili bilgi vermemektedir. Macaristan Parlamentosu üyesi Herr Helfy ile yaptığı görüşmenin ardından Midhat Paşa, Türk-Rus

⁸⁰ “... Burada gözden kaçırılmaması gereken bir başka nokta bulunmaktadır. Midhat Paşa'nın Bâb-ı Âli'de gözden düşmüş olduğunu varsayıyoruz. İzzeddin vapurunun Midhat Paşa'yı almak için Malta'da beklediği dedikodularının yayıldığı tam da bu zamanda, bu dedikoduları doğrulayacak şekilde Midhat Paşa'nın en elverişli anda Marsilya'da ne işi vardır? Marsilya bir liman şehri, bir geçiş noktasıdır. Hiç kimse ticaret yapmak haricinde oraya gitmez. Hal böyle ise Midhat Paşa'nın İstanbul'da gözden düşmüş olduğu masalı son derece saçmadır. Midhat Paşa'nın Bâb-ı Âli'nin bir ajanı olduğunu ve devletinin menfaatlerini gözettiği sabittir. Midhat Paşa'nın sürgün masalına hiç inanmadık. Gölgeleyen Türk Paşaları Paris, Londra ve Viyana'ya keyif çatsınlar diye gönderilmezler, kendilerini düşürenlerin lehine çaba sarfetmezler. Asya'da zarar görmeyecekleri ve zarar veremeyecekleri daha az neşeli yerlere sürgün edilirler. Sürgün edilenlerin Bâb-ı Âli tarafından açılmış banka hesaplarında büyük tutarlar bulunmaz. Bu halde Golos gazetesinin öyküsü akıllara anlatılanlardan fazlasını düşündüren bir seri soru işaretini getiriyor.” Bkz. The Examiner, “Where The Turks Get Help”, 29 Eylül 1877, s.1222.

savaşının devam ettiği bir sırada Avusturya İmparatoru'nun Bosna, Hersek ve Sırbistan'ı işgal etme olasılığı karşısında Avusturya'nın tarafsız kalma sözü verdiğini, aksi bir durumun Osmanlı Devleti'ne karşı işlenmiş savaş suçu olarak kabul edilmesi gerektiğini açıklamıştır.⁸¹ Midhat Paşa aynı gün içerisinde İngiltere Elçisi Sir A. Buchanan ile ayrıca görüşmüştür.⁸² Times gazetesi Viyana muhabiri seçkin bir devlet adamı olan Midhat Paşa'nın Türkiye'nin politik çıkarları doğrultusunda aktif bir rol oynadığını ve önemli bir görevi yerine getirmekte olduğunu yazmaktadır. Midhat Paşa'nın Sultan Abdülhamid ile tamamen uzlaştığını iddia etmek doğru değilse de, Doğu Sorunu'na ilgisi olan Avrupa hükümetlerinin niyetlerinin aktarılması konusunda Sultan Abdülhamid'in onayını almış gözükmektedir. Fransız Temps gazetesinin haberine göre Midhat Paşa, Londra, Paris ve Viyana'da bulunduğu süre zarfında Türkiye için İstanbul'da yapabileceğinden çok daha fazlasını gerçekleştirmek olanağına sahip olduğunu düşünmektedir.⁸³

Midhat Paşa Viyana'da bulunduğu süre zarfında sık sık Türk elçisi Aleko Paşa ile görüşmeler gerçekleştirmektedir.⁸⁴ Bu esnada Midhat Paşa'nın Sultan Abdülhamid ile günlük olarak iletişim halinde olduğu iddia edilmektedir.⁸⁵ Midhat Paşa 15 Ağustos gecesi Viyana'dan Paris'e dönmüş,⁸⁶ burada Fransız gazetesi Temps'e verdiği bir röportajda savaşın kış aylarının başlarında sonuçlanmasını beklediğini açıklamış, savaşlar yüzünden çok sıkıntı çekmiş Avrupa'nın bu çatışmanın uzamasını tolere etmemesi yönündeki beklentisini paylaşmıştır.⁸⁷ Temps Gazetesi'ne göre Midhat Paşa'nın gerçek misyonu Londra'da olmakla beraber, şu anda Paris'te kalmasının asıl nedeni, İngiliz devlet adamları üzerindeki etkisini harekete geçirmeden önce savaşın gidişatı ile ilgili olarak Bâb-ı Âli'den önemli bir haber beklemesidir.⁸⁸ The Standart Gazetesi ise bu önemli haberin ne olduğuna açıklık getirmektedir. Midhat Paşa kendisine verilen bir şifre ile doğrudan Abdülhamid ile temas halindedir. Rus güçlerinin Edirne ve Trakya'ya ilerleme ihtimali karşısında Avrupa hükümetlerinin hakemliğine başvurulması ile ilgili olarak yarı resmi temaslara başlaması için Midhat Paşa'ya yetki verilmiştir. Midhat Paşa'nın Kont Andrassy ile görüşmesi de bu kapsamda gerçekleşmiştir. Fakat Rus ordusunun

⁸¹ *The Daily News*, 1 Ağustos 1877, s.5.

⁸² *Morning Post*, 2 Ağustos 1877, s.4.

⁸³ *Pall Mall Gazette*, "Midhat Pasha", 30 Temmuz 1877, s.7.

⁸⁴ *Morning Post*, 30 Temmuz 1877, s.4.

⁸⁵ *The Daily Telegraph*, 1 Ağustos 1877, s.5.

⁸⁶ *Morning Post*, 16 Ağustos 1877, s.4.

⁸⁷ *The Daily Telegraph*, 17 Ağustos 1877, s.5.

⁸⁸ *Daily News*, "Midhat Pasha's Mission", 17 Ağustos 1877, s.5.

geri çekilmeye başlaması üzerine Midhat Paşa'ya bu görüşmeleri bekletme talimatı iletilmiştir.⁸⁹ Buna karşılık Midhat Paşa Fransız basınına Sultan Abdülhamid tarafından resmi bir görev ile yetkilendirilmediğini, kişisel görüşlerini açıklamak için böyle özel bir yetkiye dayanma ihtiyacı duymadığını, kişisel görüşlerinin Bâb-ı Âli'nin görüşleri ile uyum içinde olmasının normal karşılanması gerektiğini açıklama ihtiyacı hissetmektedir.⁹⁰ Buna karşılık İstanbul'dan yapılan resmi bir açıklamada ise Midhat Paşa'nın tek resmi görevinin Avrupa devletlerinin siyasal görüşlerinin raporlar halinde Sultan Abdülhamid'e iletilmesi olduğu ifade bildirilmektedir.⁹¹

Paris'te bulunduğu sırada Pozitivistler Cemiyeti adına bir heyet Midhat Paşa'ya hitaben yaptıkları konuşmada Türkiye'ye sempati ve saygılarını iletmışlerdir. Midhat Paşa'da cevaben yaptığı konuşmada Avrupa'da müslümanlara karşı oluşan önyargılara değinerek, İslamiyet'in Hristiyanlık kadar moden medeniyet ile uyumlu olduğunu ve dinsel zayıflıkların aklın sağduyusunu gölgelemesine izin veren Avrupalı siyasetçileri protesto ettiğini açıklamıştır.⁹² Aynı gün Fransa'da yaşayan Macar asıllılardan oluşan bir delegasyonu kabul eden Midhat Paşa, yoldaşların olarak seslendiği Macar vatandaşları ile Türkiye arasında içten bir dostluğun mevcut olduğunu söylemiştir.⁹³ Paris'te sosyalistlerin daveti üzerine bir konuşma yapan Midhat Paşa, İslamiyet'in toplumların gelişimine engel olmadığını aksine Meşrutiyet ilanı sürecinde en büyük desteğin ulema sınıfından geldiğini, ulemanın maneviyat ve dini sağlamlaştırmak için daima ilerleme yolunda adımlar attıklarını anlatmıştır.⁹⁴

93 Harbi'nin kritik günlerinde Avrupa'da adeta mekik dokuyan Midhat Paşa, 25 Ekim tarihinde Paris'ten Marsilya'ya⁹⁵, 1 Kasım tarihinde ise Nice kentine geçmiştir. 3 Kasım gecesi ise Midhat Paşa'nın Roma'da olduğu bildirilmektedir.⁹⁶ Muhtelif gazetelerde Midhat Paşa'nın kış dönemini Napoli'de geçirmeyi arzu ettiği duyurulmaktadır.⁹⁷ Kars'ın yaklaşık 12 saat süren bir mukavemet sonrasında Rus güçlerinin eline geçtiğinin duyurulduğu 19 Kasım tarihinde, Midhat Paşa'nın Sultan Abdülhamid'e Rusya ile ikili bir barış anlaşması imzalanmasının kaygı verici sonuçları olabileceği, mevcut uluslararası anlaşmaları ihlal etmeyecek şekilde, Paris Barış

⁸⁹ *The Standart*, 18 Ağustos 1877, s.5.

⁹⁰ *The Globe*, "Midhat's Disavowal", 20 Ağustos 1877, s.1.

⁹¹ *The Globe*, "Midhat Pasha's Mission", 21 Ağustos 1877, s.5.

⁹² *The Daily Telegraph*, 28 Ağustos 1877, s.5.

⁹³ *Pall Mall Gazette*, 28 Ağustos 1877, s.5.

⁹⁴ Midhat, A.H., *Hatıralarım 1872 – 1946*, Güler Basımevi, Galata, 1946, s.31

⁹⁵ *The Globe*, 26 Ekim 1877, s.7

⁹⁶ *The Daily News*, 5 Kasım 1877, s.5.

⁹⁷ *Week's News*, 10 Kasım 1877, s.13.

Konferansı'nın tarafı olan büyük güçleri de kapsayacak bir barış anlaşmasının ülkenin geleceğini güvence altına alacağına dair bir bilgi notu gönderdiği anlaşılmaktadır.⁹⁸ 29 Kasım 1877 tarihinde Midhat Paşa'nın Napoli'den Londra'ya doğru yola çıkmak niyetinde olduğu söylenmektedir. Londra'ya gelişi ile Midhat Paşa'nın majestelerinin hükümetine aktaracağı bilgiler sayesinde, İngiltere'nin idaresindeki Hindistan ticaret yolu için hayati öneme sahip Doğu Sorunu'nun çözümlenmesine yönelik güvenilir adımlar atılması beklenmektedir.⁹⁹ İngiltere gerçekte Rus tehdidinden olduğu kadar, Türk-Rus savaşının bir Müslüman-Hristiyan çatışmasına dönüşmesinden ve zorda kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan dünyasına karşı bir cihat ilan etmesinden endişe etmektedir. Hindistan yarımadasında yaşayan Müslüman nüfusun 250 milyonun üzerinde olduğunu düşündüğümüz taktirde, İslam dünyasının cihat ilanının İngiltere açısından doğurabileceği tehlikeli sonuçları değerlendirebiliriz. 1874 yılında yenilgiye uğrayan eski başbakan Gladstone'un Osmanlı aleyhine düşmanca söylemleri ve Hristiyan-Müslüman çatışması argümanlarını yükselttiği bir dönemde, Midhat Paşa'nın akil bir devlet adamı olarak İngiliz kamuoyunu ikna edebilmek adına önemli bir işlevi bulunmaktadır.

Midhat Paşa, savaşın korkunç sonuçları hakkında üzüntüsünü yazdığı bir mektup aracılığı ile paylaşmıştır. En az 500 yıllık yurtlarından sürgün edilen aileler ve çocuklar, Kars'ın işgal edilmesi, Erzurum'un taarruz altında bulunması, Plevne direnişi karşısında Midhat Paşa hıçkırıklarının boğazında düğümlendiğini ifade etmektedir. Türkiye'nin vaziyetinin dört ay öncesine göre çok fena bir halde olduğu besbellidir. İstanbul'dan gelen habere bakılırsa, savaş felaketi sonucu yaşanan büyük nüfus kaybını göz önünde bulundurarak bir an önce bedeli ne olursa olsun barış masasına oturmak gerekmektedir. Şüphesiz her savaş barış ile sonuçlanacaktır, fakat bu savaş farklıdır, çünkü düşman Osmanlı İmparatorluğu'nun imhasını ve Osmanlı ulusunun yok edilmesini amaçlamaktadır. Bu nedenle Midhat Paşa, Rusya ile doğrudan müzakerelere girişilmesini şiddetle protesto etmekle birlikte, Osmanlı'nın dostlarının artık harekete geçmesi gerektiğini bir kez daha vurgulamaktadır.¹⁰⁰ Ünlü İngiliz politik dergisi Nineteenth Century dergisinin Ocak 1878 sayısında J. W. Gambier tarafından, "Midhat Paşa'nın Hayatı" başlıklı bir makale yayınlanacağı duyurulmuştur¹⁰¹, bu makale aynı zamanda Midhat Paşa'ya dair yayınlanmış ilk biyografi çalışmasıdır. 1877 yılının son ayında yaşanan önemli bir gelişme de, Midhat Paşa ve Osmanlı aleyhtarlığı ile ün yapmış İngiliz siyasetçi

⁹⁸ *The Daily News*, 19 Kasım 1877, s.5.

⁹⁹ *Shipping and Mercantile Gazette*, 30 Kasım 1877, s.6.

¹⁰⁰ *Pall Mall Gazette*, 08 Aralık 1877, s.3.

¹⁰¹ *The Week's News*, 22 Aralık 1877, s.15.

Gladstone'un Türkleri Bulgaristan'da katliam yapmak ile suçladığı "Katliam Dersleri" isimli risalesindeki çirkin ithamları ile ilgili olarak Midhat Paşa'dan özür dilemesi olmuştur. Gladstone, Midhat Paşa'ya olan temel tutumunda bir değişiklik olmamakla birlikte kendisinden kamuoyu önünde özür dilediği metnin Nineteenth Century dergisinde yayınlanmasını talep etmiştir.¹⁰²

1878 yılının Ocak ayında Sultan Abdülhamid'in İngiliz Hükümeti'nden resmen Rusya ile ateşkes görüşmelerine aracılık rolü üstlenmesini talep etmesi üzerine, İngiliz Hükümeti tarafından Çar Hükümeti'ne bu koşullarda bir müzakere sürecine girmeye istekli olup olmadıkları sorulmuştur. Buna karşılık Rusya sadece ateşkes hükümleri ile sınırlı kalmamak üzere Osmanlı Devleti ile müzakereye hazır olduğunu bildirmiştir. Rusya'nın talebi bu müzakerelerde, Bulgaristan meselesi, Çanakkale ve Boğazlar'ın Rus gemilerine açılması, Romanya'nın bağımsızlığı, Karadağ ve Sırbistan'a verilecek imtiyazlar olmak üzere Asya sınırlarının rektifiye edilmesi konularının tamamının bir neticeye bağlanmasına yöneliktir. Bu nedenle Midhat Paşa'nın Londra'da bulunması büyük önem arz etmektedir.¹⁰³ Bu esnada İstanbul'da eski sadrazam Mehmet Rüşdi Paşa, mevcut durumun zorlukları ile baş edebilecek kapasitede bir adam olarak nitelendirdiği Midhat Paşa'nın geri çağırılması için Sultan Abdülhamid'e ısrarlı tavsiyede bulunmaktadır.¹⁰⁴

Midhat Paşa, Londra'ya doğru hareket etmek üzere 1 Ocak tarihinde Paris'e gelmiştir.¹⁰⁵ Daily Telegraph gazetesi Paris muhabirinin kendisi ile yapmış olduğu mülakata göre, Midhat Paşa, Osmanlı Devleti'nin Bulgar isyanını bastırmak için düzenli birlikleri bölgeye sevk etmesini engelleyen kişinin General Ignatieff olduğunu, bu nedenle bölgede savunmasız kalan Türklerin kendi meşru müdafaa haklarını kullandıkları, yeterli derece düzenli birlik bölgeye sevk edilmiş olsaydı, Türk davasına büyük darbe vuran başıbozukların işlediği misilleme eylemlerinin yaşanmamış olacağını iddia etmektedir. Daily Telegraph muhabiri, İngiliz kamuoyunun bu sayede bölük pörçük de olsa gerçekleri öğrenmekte olduğunu, bu düzenli birlikleri bölgeye sevk etmeyen zamanın sadrazamı Mahmut Nedim'in bir Rus kuklası olduğunun anlaşılması için sadece bu kanıtın dahi yeterli olduğunu, bu sayede Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın Balkanlar'da yaşanan hadiseleri kullanarak Akdeniz'de bir kutsal ittifak bloğu oluşturarak İngiliz çıkarlarını müthiş derecede tehlikeye attığının anlaşılması için henüz hala çok geç

¹⁰² *The Daily News*, "Mr. Gladstone and Midhat Pasha", 25 Aralık 1877, s.5.

¹⁰³ *Pall Mall Gazette*, "English Mediation", 1 Ocak 1878, s.7.

¹⁰⁴ *London Evening Standard*, "The Turkish Peril", 1 Ocak 1878, s.3.

¹⁰⁵ *The Daily News*, 3 Ocak 1878, s.5.

olmadığını yazmaktadır.¹⁰⁶ Midhat Paşa 7 Ocak 1878 tarihinde Bolonya ardından Folkstone üzerinden Londra'ya doğru trenle yola çıkmıştır.¹⁰⁷ Paris'ten ayrılmadan bir gün önce, Fransız Başbakanı William Henry Waddington ile bir görüşme yapmış, Fransız Milli Eğitim Bakanı M. Bardoux'un verdiği akşam yemeğine katılmıştır. Davetliler arasında ünlü yazar Victor Hugo da bulunmaktadır.¹⁰⁸ 8 Ocak sabahı Bolonya'ya varan Midhat Paşa, Güneydoğu Kumpanyası'nın Alexandra isimli buharlı vapuru ile Folkstone'a doğru seyahatini sürdürmüştür.¹⁰⁹ 9 Ocak sabahı Londra'ya ulaşan Midhat Paşa, Londra'nın güney batı bölgesinde bulunan Blacfriars semtindeki De Keyser's Royal Hotel'deki odasına yerleşmiştir.¹¹⁰ Aynı gün konaklamakta olduğu otelde Manchester Courier gazetesi muhabirine bir demeç veren Midhat Paşa, Reuters ajansı tarafından duyurulan ateşkes hazırlıklarının henüz prematür bir aşamada olduğunu, Türkiye'nin Rusya'dan mevcut düşmanlığa bir son vermek için şartlarını sormak mecburiyetinde kalmış olmasına rağmen henüz Rus tarafından bir açıklama yapılmadığını bu nedenle bir süre daha herhangi bir gelişme kaydedilemeyeceği beklentisi içerisinde olduğunu aktarmıştır.¹¹¹

Midhat Paşa 17 Ocak 1878 tarihinde İngiliz Parlamentosu yeni dönem açılışına katılmak üzere Lordlar Kamarası oturumunda hazır bulunmuştur. 21 Ocak tarihli The Standard gazetesinde Midhat Paşa tarafından yazılmış bir mektuba yer verilmiştir. Bu mektupta, ilerleyen Rus işgali karşısında altmıştan fazla bölgede evlerini terk ederek göçmen durumuna düşen Müslüman ahalinin yaşamakta olduğu zorluklar dile getirilmiştir. Kötü hava şartları ve dondurucu soğuk altında nüfusun büyük bölümü kırsal araziye dağılmış, on binlerce kadın, çocuk ve ihtiyar Edirne-İstanbul istikametindeki demiryolu hattı boyunca perişan bir vaziyette kabileler halinde aç susuz bir şekilde yürümekte ve hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Bu eziyete daha fazla tahammül etmek gücünü kendisinde bulamayanlar tren raylarına yatarak hayatlarına son vermeyi düşünecek kadar çaresizlik içindedirler. Bu içler acısı durum Türk milletinin nezdinde sadece tarih boyunca kadirşinas duygular içerisinde müteşekkir buldukları İngiliz milletini değil, fakat aynı zamanda düşmanın kendisi de dahil olmak üzere tüm dünya milletlerinin vicdanını rahatsız etmelidir. Bugün için bu zavallı insanların acılarını hafifletmekten daha yüce bir erdem bulunmamaktadır. Hadisenin varmış olduğu bu yürek parçalayan, içler acısı aşamada

¹⁰⁶ *Pall Mall Gazette*, 4 Ocak 1878, s.5.

¹⁰⁷ *Globe*, 8 Ocak 1878, s.5.

¹⁰⁸ *The Daily News*, 8 Ocak 1878, s.5.

¹⁰⁹ *London Evening Standard*, 9 Ocak 1878, s.5.

¹¹⁰ *Pall Mall Gazette*, 9 Ocak 1878, s.6.

¹¹¹ *Pall Mall Gazette*, 10 Ocak 1878, s.7.

Midhat Paşa İngiliz ulusuna başvurarak bu büyük acının hafifletilmesi için gereğinin vakit kaybedilmeden yapılmasını talep etmektedir.¹¹² İngiliz kamuoyunda Midhat Paşa'nın bu çabaları taktirle karşılanmak ile birlikte Rus General Ignatieff ve Gladstone'un el birliği ile onu itibarsızlaştırmak için yürüttükleri çabalar eleştirilmektedir.¹¹³ Türk milletinin dürüst karakterine atıf yapılan bir başka makalede, bu savaşa Türklerin izlediği hatalı siyasetin sonucu olduğuna inananların dahi savaş ile ilgili hiçbir sorumluluğu bulunmayan kadın, çocuk ve yaşlıların durumuna kayıtsız kalmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Rus savaş makinası karşısında dizlerinin üzerine çöken bu millet, kahramanca mücadele etmiş ve çok acılar çekmiştir. Bu milletin feryadı Midhat Paşa'nın sesi aracılığıyla işitilmelidir. Bulgaristan ve Rumeli'den yükselen çılgık, öncelikle Türkiye'yi kuzeyli saldırganlık karşısında bu adaletsiz mücadeleye girişmeye teşvik edenlerden başlayarak tüm İngiliz milletinin kalbinde yankılanmalıdır.¹¹⁴ Bu çerçevede Midhat Paşa'nın çağrısının İngiltere siyasetinde büyük yankı bulmuş olduğunu ve İngiliz kamuoyunu Türkiye lehine döndürmek için büyük bir etki yarattığını söylersek yanılmış olmayız. Bu çabalarının karşılığında, İngiliz siyasetinin nabzını ölçmek maksadı ile Midhat Paşa bu sefer Osmanlı elçilik temsilcilerinde içerisinde bulunduğu daha geniş bir heyet ile Avam Kamarası'nın Doğu Sorunu'nun tartışıldığı oturumuna katılmıştır.¹¹⁵ Bu görüşmeler sırasında kısıtlı İngilizcesi ile yapılan konuşma ve tartışmaların ne kadarına vakıf olabildiği soru işaretidir, fakat özellikle Türkiye'nin geleceği konusunun görüşüldüğü son oturumda barış şartlarının muhalefet tarafından olumlu karşılanması sonucu salona yansıyan heyecanı hissetmiş olmalıdır. Bu sırada Osmanlı meclisinde de Midhat Paşa taraftarlarının seslerini yükselttiği anlaşılmaktadır. 93 Harbi'nden Midhat Paşa'yı sorumlu gösteren ve onu İngiliz sempatizanı olmakla suçlayan La Turquie gazetesine yanıt mahiyetinde Midhat Paşa'yı savunan bir makale yayınlayan 5.000 tirajlı Le Stamboul gazetesi sansür kurulu tarafından süreli olarak kapatılmıştır.¹¹⁶ Rusya ve Türkiye arasında gizli bir anlaşmaya varma olasılığının yüksek olduğu, bu kapsamda Ermenistan'ın Rusya'ya bırakılması, sadece Rusya'ya boğazlarda kalıcı bir geçiş imtiyazının verilmesi ve bir askeri ittifak anlaşması yapılması hususlarında görüş birliğine varıldığı, bu şartlarda Midhat Paşa'nın geri çağrılmasının İngiltere'ye verilecek bir ödün olarak görüldüğü Paris'ten gelen haberlerde

¹¹² *The Standard*, "Turkish Fugitives", 21 Ocak 1878, s.5.

¹¹³ *Pall Mall Gazette*, "Some Of Mr. Gladstone's Fallacies", 21 Ocak 1878, s.10.

¹¹⁴ *The Standard*, "Midhat's Appeal", 23 Ocak 1878, s.6.

¹¹⁵ *Morning Post*, 29 Ocak 1878, s.5.

¹¹⁶ *The Daily News*, 29 Ocak 1878, s.5.

paylaşılmaktadır.¹¹⁷ Midhat Paşa'nın İngiliz halkına yaptığı yardım çağrısı üzerine, Balkan muhacirlerine yardım amacı ile Midhat Paşa'nın adına bir yardım fonu oluşturulmuştur, bu yardım fonuna katkıda bulunan isimler gazetelerde yayınlanmakta, toplanan fon Osmanlı elçiliği aracılığıyla amacına yönelik olarak kullanılmak üzere iletilmektedir.¹¹⁸

5 Şubat tarihinde Brighton'a giden Midhat Paşa ve maiyeti, Bağdat Yahudilerinden olan ve doğunun Rothschildleri olarak nam salmış Sir Albert Abdullah David Sassoon tarafından ağırlandı. Osmanlı idaresindeki Bağdat'ta bu varlıklı ailenin üyelerinin hazinedar olarak görev aldığını göz önünde bulundurarak önceden bir tanışıklığın söz konusu olduğunu varsayabiliriz. Brighton rıhtımında bulunan dünyanın en eski akvaryumunu ziyaret eden Midhat Paşa ve beraberindekiler, burada belediye başkanı ve kasaba konseyi tarafından ağırlandı.¹¹⁹ 8 Şubat tarihinde ise Londra'nın en büyük konser salonlarından St. James Hall'da verilen bir resepsiyona davetli olarak katılan Midhat Paşa'nın kalabalık protokol konukları arasında İngiltere Prensi Edward'ın sağ yanına oturması dikkat çekicidir.¹²⁰ Midhat Paşa, Londra'da bulunduğu zaman zarfında Prens Edward ile Hyde Park'ta kol kola yürüyerek sohbet edebilecek derecede¹²¹ samimi bir ilişki kurmayı başarmıştır. 16 Şubat tarihinde Londra'da halkın sarayı olarak da bilinen Alexandra Palace isimli konser ve eğlence alanında, Osmanlı elçisi Musurus Paşa ve Midhat Paşa'nın birlikte katıldıkları, savaş mağdurlarına yardım amaçlı bir ekinlik düzenlenmiş, bu etkinlikte çok sayıda İngiliz sanatçısı ile birlikte bin kişilik bir koro konser vermiş, İskoç muhafız alayı ve Britanya Ordu bandolarının gösteri yürüyüşleri ile birlikte havai fişek gösterileri düzenlenmiştir, çeşitli ışık oyunları ile gökyüzünde Türk bayrağı kompozisyonu çizilmiştir. Tüm gelirlerinin savaş mağdurlarına aktarıldığı bu yardım etkinliğinin amacı ırk, din, mezhep ayrımı yapmaksızın tüm farklı siyasal görüşlerden gelen İngiliz yurttaşlarını Balkan muhacirlerine yardım amacı ile birlik olması olarak duyurulmuştur.¹²² Midhat Paşa Londra'da bulunduğu süre zarfında Lordlar ve Avam kamaraları oturumlarına ve çok sayıda davet ve resepsiyona katılmış, İngiliz sanayi devriminin pratikte nasıl işlediğine dair fikir verecek bir çok fabrika ve üretim tesisini ziyaret etmiş, katıldığı tüm bu etkinliklerde ilgi ve tezahürat ile karşılanmıştır.

¹¹⁷ *The Daily News*, 30 Ocak 1878, s.5.

¹¹⁸ *The Standart*, "Midhat Pasha's Subscription Fund", 5 Şubat 1878, s.5.

¹¹⁹ *London Evening Standart*, 7 Şubat 1878, s.2.

¹²⁰ *The Daily Telegraph*, 8 Şubat 1878, s.3.

¹²¹ Midhat, A.H., a.g.e., s.33

¹²² *The Morning Post*, "Alexandria Palace", 18 Şubat 1878, s.2.

Osmanlı Devleti, Rus ordusunun batıdan İstanbul Yeşilköy, doğudan ise Erzurum'a kadar gelmesi üzerine, Rus orduları başkomutanı Nikolay Nikolayaviç'in isteği üzerine ateşkes anlaşmasını mütareke şartları ile birlikte görüşmeyi kabul ederek, Osmanlı Devleti açısından son derece ağır koşullar içeren San Stefano – Ayastefanos anlaşmasını imzalamıştır. Bu anlaşma maddeleri doğrultusunda, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'ya tam bağımsızlık verilmesi, sınırları Tuna'dan Ege'ye, Trakya'dan Arnavutluk'a kadar uzanacak büyük bir Bulgaristan Prensiği'nin kurulması, Bosna-Hersek'e iç işlerinde bağımsızlık verilmesi, Teselya'nın Yunanistan'a bırakılması, Girit ve Ermenistan'da ıslahat yapılması, Rusya'ya 300 milyon ruble nakit, geri kalanı da Kars, Ardahan, Artvin, Batum, Doğubayazıt ve Eleşkirt'i kapsayacak şekilde toprak olarak savaş tazminatı ödenmesi maddelerinin tamamını kabul etti. İmzalanan bu teslim anlaşması ile Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı büyük yıkım, başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerini endişelendirmiştir. Bu gelişmeler ve savaşın yarattığı büyük yıkımın sonucunda Sultan Abdülhamid ve saray iktidarına yönelik tepkiler bir hayli artmıştır. Sultan Murad'ın bir alternatif olarak görülmesi ve kendisini tekrar tahta geçirmek için yapılan girişimler, artan muhalefetin çoğunluğunun yenilikçi Midhat Paşa taraftarından oluşması, o esnada İngiltere'de bulunan Midhat Paşa'yı yeniden saray iktidarının hedef tahtasına koymuştur. Midhat Paşa yandaşları ve İstanbul uleması Sultan Abdülhamid'i Rus yanlısı olmak ile suçlarken, Midhat Paşa'nın geri getirilmesi hususunda son derece ısrarcı davranan İngiliz elçiliğinin sultan ile olan ilişkileri oldukça gerilimli bir aşamaya gelmiştir. Böylelikle İngiltere'nin Rusya'yı geri püskürterek, Balkanları Midhat Paşa anayasası çerçevesinde bir arada tutmak girişimleri de askıya alınmıştır.

Midhat Paşa, 29 Mart 1878 tarihinde Londra'da Porchester Terrace'ta 44 no'lu eve yerleşmiş¹²³ ve oğlu Ali Haydar Midhat'ı yanına aldırılmıştır. Midhat Paşa'nın Sultan Abdülhamid tarafından geri çağrılacağı haberleri Londra'ya adım attığı ilk günden beri hiç gündemden düşmemiştir, her kabine değişikliği sırasında Midhat Paşa'nın sadrazam ya da nazır olarak İstanbul'a döneceği beklentisi yükselmiştir. Osmanlı'nın en sıkıntılı günlerinde devletin en seçkin ve nitelikli idarecisinin Avrupa'da sürgünde tutulması büyük bir talihsizlik ve iktidarı elinde tutan saray gözdelelerinin haris ve çürümüş politikasının neticesi olarak nitelendirilmiştir.¹²⁴ Midhat Paşa, 9 Mayıs tarihinde İngiltere'nin İskoçya sınırında bulunan Northumberland bölgesindeki

¹²³ *The Morning Post*, 29 Mart 1878, s.5.

¹²⁴ *The Standard*, "Easter in Turkey", 7 Mayıs 1878, s.5.

Houghton kalesinde George Crawshay'ın misarifi olarak ağırlandı üzere Newcastle'a hareket etmiştir.¹²⁵

20 Mayıs tarihinde Sultan Abdülhamid tarafından Çırağan Sarayı'nda sıkı gözetim tutulan V. Murad'ı kurtarmak ve yeniden tahta çıkarmak için Ali Suavi ve beraberindeki 150 kadar arkadaşının teknelerle Çırağan Sarayı'na çıkartma yapması, akli dengesinin yerinde olmayan V. Murad'ın korkuya kapılarak asiler ile gitmeyi reddetmesi sonucunda Beşiktaş muhafızı Yedisekiz Hasan Paşa komutasındaki askerler ile müdahale ederek içerisinde Ali Suavi'nin de bulunduğu 60 kişiyi öldürmüş ve bu başarısız ihtilal girişimini bastırmıştır. Çırağan Vakası'nın ardından geniş kapsamlı bir soruşturma başlatılmış, bu olay Midhat Paşa'yı bu başarısız girişim ile ilişkilendirmek ve daha da ileri giderek elebaşı olarak suçlamak için yine hasım saray çevrelerine önemli bir fırsat vermiştir. Bu sırada, prestijli İngiliz siyasi dergisi Nineteenth Century'nin Haziran sayısında Midhat Paşa'nın "*Türkiye'nin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği*" isimli kapsamlı bir makalesinin yayınlanacağı duyurulmaktadır.¹²⁶

Romatizmal rahatsızlıkları ile ilgili tedavi olmak üzere Fransa'nın Royat bölgesindeki termal kaplıcalara gitmek üzere 30 Mayıs tarihinde Paris'e gelen Midhat Paşa¹²⁷ tedavisi tamamlandıktan sonra 5 Temmuz'da Paris'e¹²⁸ daha sonra da Vasıf Efendi ile birlikte 12 Temmuz'da Londra'daki evine geri dönmüştür.¹²⁹ 20 Ağustos'ta Sir Robert Dalzell'in misafiri olarak sekreteri Vasıf Bey ile Edinburg'a giden Midhat Paşa, 22 Ağustos'ta Glasgow'a geçmiş, burada Phoenix demir fabrikasını, ve Royal Exchange borsa merkezini ziyaret etmiştir.¹³⁰ 27 Ağustos tarihinde ise yine Vasıf Bey ile birlikte Sutherland Dük ve Düşesi'nin davetlisi olarak Dunrobin Kalesi'nde konaklamak üzere İskoçya'ya gitmişlerdir.¹³¹ Midhat Paşa burada bulunduğu sırada bir telgraf mesajı ile kendisinin İstanbul'a geri çağrıldığı haberi ulaşmıştır.¹³² Reuter ajansı tarafından İskoçya seyahatini yarıda kesen Midhat Paşa'nın, Londra'ya geri döndükten sonra Lord Salisbury, Paris'te Fransa Dışişleri Bakanı M. Waddington, Viyana'da Prens Bismarck ve Kont Andrassy ile görüşeceği duyurulmuştur.¹³³ 11 Eylül tarihinde sekreteri

¹²⁵ *Pall Mall Gazette*, 10 Mayıs 1878, s.6.

¹²⁶ *Pall Mall Gazette*, 27 Mayıs 1878, s.16.

¹²⁷ *The Globe*, 30 Mayıs 1878, s.3.

¹²⁸ *London Evening Standard*, 6 Temmuz 1878, s.5.

¹²⁹ *Globe*, 12 Temmuz 1878, s.6.

¹³⁰ *Morning Post*, 23 Ağustos 1878, s.4.

¹³¹ *Pall Mall Gazette*, 28 Ağustos 1878, s.6.

¹³² *The Standard*, 30 Ağustos 1878, s.4.

¹³³ *Shipping and Mercantile Gazette*, 5 Eylül 1878, s.2.

ile birlikte Londra'dan Paris'e doğru yola çıkan¹³⁴ Midhat Paşa'nın gönderilen bir başka telgrafa göre İstanbul'a kabul edilmeyip, ailesi ile birlikte bir taşra kasabasında yaşamasına müsaade edileceği bildirilmektedir.¹³⁵ Midhat Paşa 12 Eylül'de Paris'e ulaşmıştır.¹³⁶ Paris'te bir süre ikamet eden Midhat Paşa'ya, Osmanlı elçisi Arif Paşa aracılığıyla Sultan Abdülhamid tarafından iletilen mesajda, Girit'e dönmesine müsaade edildiği ve ailesinin özel bir araç ile Girit'e götürüleceği, burada üst düzey bir Osmanlı yetkilisinin kendisini karşılayacağı ve kendisine Sultan Abdülhamid tarafından bir ev ihsan edileceği bildirilmiştir.¹³⁷ Bu arada dönmek istediği takdirde Sultan Abdülhamid'in kendisini affederek kabul etmeye hazır olduğuna dair bir mektubun Musurus Paşa tarafından Midhat Paşa'ya iletiildiği, buna karşılık Midhat Paşa'nın affedilmek dileğini niyaz ettiği bir mektupla yanıt verdiği anlaşılmıştır. İstanbul'da yaşamak istemeyen Midhat Paşa uygun görüldüğü takdirde ailesi ile birlikte Girit'te ikamet etmek isteğini belirtmiştir.¹³⁸ 17 Eylül tarihinde Türkiye'nin Rusya elçisinin katılımı ile Midhat Paşa'nın ikametinde önemli bir toplantı yapıldığını yazan Fransız Temps gazetesi, Midhat Paşa'nın dönüşünün Bâb-ı Âli ve İngiliz hükümeti arasındaki pozitif bir uzlaşmanın sonucu olmadığını, Midhat Paşa'nın dönüşünün Rusya'ya yönelik bir tehdit oluşturmaması gerektiğini kendisinin de bildiğini, Midhat Paşa'nın geçmişi bir kenara bırakarak Türkiye'nin elinde kalanlar ile neyi organize edebileceğine odaklanmasının mevcut durumda en iyi seçenek olduğunu düşündüğünü bildirmektedir.¹³⁹ 18 Eylül tarihinde Fransız Dışişleri Bakanı Waddington ile bir görüşme gerçekleştiren Midhat Paşa¹⁴⁰, Paris'te ikamet ettiği bu dönemde politik görüşmelerde bulunmaktan özellikle kaçınmıştır. 19 Eylül tarihinde Marsilya'ya gitmek üzere Paris'ten ayrılan¹⁴¹ Midhat Paşa, 23 Eylül tarihinde Marsilya'dan ayrılmadan önce, Türk tahvillerine yatırım yapan Marsilya tahvil sahiplerinden oluşan bir komite ile görüşmüş, kendisi iktidara gelme dahi politik sorunların halledilmesi ile birlikte Türk hükümetinin finansal aksaklıkları gidereceğini, tamamen olmasa bile kısmen yapılan ödemelerin bir restorasyon döneminin işareti olduğunu, Sultan'ın arzusunun da bu yönde olduğunu bildirmiştir.¹⁴²

¹³⁴ *Morning Post*, 11 Eylül 1878, s.5.

¹³⁵ *Pall Mall Gazette*, 13 Eylül 1878, s.4.

¹³⁶ *The Standart*, 13 Eylül 1878, s.5.

¹³⁷ *Globe*, 17 Eylül 1878, s.2.

¹³⁸ *The Daily News*, 17 Eylül 1878, s.5.

¹³⁹ *The Morning Post*, 18 Eylül 1878, s.5.

¹⁴⁰ *Shipping and Mercantile Gazette*, 19 Eylül 1877, s.2.

¹⁴¹ *Shipping and Mercantile Gazette*, 20 Eylül 1877, s.2.

¹⁴² *The Standart*, 24 Eylül 1878, s.5.

28 Eylül 1878’de Girit’in ikinci büyük şehri olan Hanya’ya varan Midhat Paşa’nın uzun süreli Avrupa sürgünü böylelikle son bulmuştur. Girit’in resmi yayın organı Kirid gazetesi Midhat Paşa’nın Türkiye’de ikamet etmek için Girit’i seçtiği haberinin ulaşması üzerine ada sakinlerinin bunu büyük bir memnuniyet ile karşıladıklarını, Paşa’yı Suriye’den getiren Mukaddime-i Hayr zırlısının ufukta belirmesi ile Gazi Ahmet Muhtar Paşa başta olmak üzere adanın seçkin kişilerinin toplandıklarını, Midhat Paşa’nın büyük bir tezahürat ve sevinç gösterileri ile karşılandığını, bu karşılama için özel olarak dekore edilen Behçet Bey’in konağında bir tören düzenlendiğini, Midhat Paşa’nın burada kendisine teşekkür etmek için toplanan yerel erkânı kabul ettiğini aktarmış ve Sultan Abdülhamid’in kendisini Girit Valisi olarak ataması için ricacı olmuştur.¹⁴³ Midhat Paşa, Suriye Valisi olarak atandığı haberinin duyurulduğu 11 Kasım 1878 tarihine kadar Girit’te ikamet etmiştir.

SONUÇ

Midhat Paşa’nın 20 ay kadar süren Avrupa’daki sürgün hayatı boyunca İtalya, İspanya, Belçika, Avusturya, Fransa, İngiltere ve İskoçya’da bulunmuş, Avrupa’nın önde gelen siyaset adamları ve monarşi temsilcileri ile dostluklar kurmuş, Avrupa basını tarafından son derece yakından takip edilmiş, çeşitli kurum ve kuruluşların davetlerine ve parlamento toplantılarına katılmıştır. Bu zaman zarfında Avrupa basınına demeçler vermiş, çeşitli kuruluşlarda konuşmalar yapmış, makaleler yazmış, kendi bütçesinden karşıladığı İngilizce ve Fransızca risaleler bastırarak dağıtmış, bu suretle Türkiye’nin siyasal mücadelesine Avrupa’dan destek olma çabası içerisine girmiştir. Tüm bu siyasal faaliyetlerinde Osmanlı Devleti’nin genel siyaseti ve Sultan Abdülhamid’in kişiliği ile ters düşmeyerek, aksine son derece saygılı ve içinde bulunduğu duruma rağmen suçlayıcı olmayan, sorumlu bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Avrupa seyahati boyunca Ahmet Efendi ismi ile anonim bir şekilde seyahat etmeye özen göstermiş, fakat büyük bir devlet adamı seviyesinde karşılanmış ve ağırlandı. Sürgün cezası süresince Osmanlı Devleti lehine adeta bir baş diplomat gibi görüşmeler yürütmesi, Avrupa siyaseti ve kamuoyunun nabzını tutarak edindiği bilgileri Bâb-ı Âli’ye aktarması, Tunus Beyliği’nden Osmanlı Devleti’ne yapılan askeri sevkiyat operasyonunda önemli rol oynaması, 93 Harbi sonunda mağdur olan Türk nüfus için düzenlediği kampanya ile İngiltere kamuoyunu harekete geçirmesi, Osmanlı tarihinde bu güne kadar görülmüş siyasi sürgün şablonuna

¹⁴³ *The Morning Post*, 23 Ekim 1878, s.4.

uymamaktadır. İzzettin vapuru ile sürgün edilen Midhat Paşa Avrupa'nın kendi istediği Brindisi limanına bırakılmasından itibaren, maiyetindeki sekreter, ahçı ve diğer hizmetlileriyle seyahat etmiş, gittiği şehirlerde bulunan Osmanlı elçilikleri ile yakın temasta bulunmuş, daha sonra oğlu Ali Haydar Efendi'yi de yanına aldırıştır. Avrupa diplomasisinin kilit ismi Kont Andrassy, Fransız Dışişleri Bakanı ve daha sonra Başbakan Waddington, İngiltere Prensi Edward gibi isimler ile kurduğu samimi ilişkiler, özellikle 93 Harbi sonunda yapılacak barış anlaşması sürecinde Avrupa-İngiltere arasında gerçekleştirdiği mekik diplomasisi, bir siyasal sürgünün maddi kısıtları da dikkate alınarak doğal yaşamın akışına oldukça aykırı bir görüntü sergilemektedir. Tüm bu çerçeveden bakıldığında, İngiltere ve Fransa'nın desteğini bu sefer alamayacağını anlayan saray iktidarının Rusya ile savaştan kaçınmak adına, Rus diplomasisinin bir numaralı hedefi olan Midhat Paşa'yı azlederek İstanbul'dan uzaklaştırması ve fakat onun aynı zamanda böylesine kritik bir dönemde Avrupa'da diplomatik bir elçi ve siyasal sözcü rolü oynamasına müsaade etmesi, başlangıçta bir çelişki gibi gözükse de, iki yönü ile de Osmanlı Devleti'nin menfaatleri ile uyumlu bir tutum olarak yorumlanabilir.

KAYNAKÇA

Australian and New Zealand Gazette, 16 Haziran 1877.

Bradford Daily Telegraph, 22 Mayıs 1877.

Der Floh, 5 Ağustos 1877.

La Epoca, 17 Şubat 1877.

Le Temps, 8 Şubat 1877.

Lloyd Weekly Newspaper, 29 Temmuz 1877.

London Evening Standart, 7 Haziran 1877, 1-9 Ocak 1878, 7 Şubat 1878, 6 Temmuz 1878.

Morning Post, 2-7 Nisan 1877, 8-11-25 Haziran 1877, 2-16 Ağustos 1877, 29 Ocak 1877, 18 Şubat 1878, 29 Mart 1878, 23 Ağustos 1878, 11-18 Eylül 1878, 23 Ekim 1878.

Pall Mall Gazette, 6-7-12-15-16, 21 Şubat 1877, 26 Mart 1877, 10 Nisan 1877, 7-12-19-27 Haziran 1877, 23-30 Temmuz 1877, 16-28 Ağustos 1877, 08 Aralık 1877, 1-4-9-10-21 Ocak 1878, 10-27 Mayıs 1878, 28 Ağustos 1878, 13 Eylül 1878.

Shipping and Mercantile Gazete, 5 Mayıs 1877, 11-12-25 Haziran 1877, 7 Temmuz 1877, 30 Kasım 1877, 5-19-20 Eylül 1878.

The Daily News, 12 Şubat 1877, 6 Nisan 1877, 16 Mayıs 1877, 13-28 Haziran 1877, 1 Temmuz 1877, 1-17 Ağustos 1877, 5-19 Kasım 1877, 25 Aralık 1877, 3-8-29-30 Ocak 1878, 17 Eylül 1878.

The Daily Telegraph, 15-16-17-20-22-26-28 Şubat 1877, 19 Mayıs 1877, 6 Temmuz 1877, 1-17-28 Ağustos 1877, 8 Şubat 1878.

The Examiner, 29 Eylül 1877.

The Globe, 13-28 Haziran 1877, 20-21 Ağustos 1877, 26 Ekim 1877, 8 Ocak 1877, 30 Mayıs 1878, 12 Temmuz 1878, 17 Eylül 1878.

The Mail, 8 Haziran 1877.

The Manchester Courier, 3 Mart 1877.

The Nonconformist, 12 Eylül 1877.

The Standart, 4-9 Haziran 1877, 18 Ağustos 1877, 21-23 Ocak 1878, 5 Şubat 1878, 7 Mayıs 1878, 30 Ağustos 1878, 13-24 Eylül 1878.

The Weekly Review, 11 Ağustos 1877.

The Week's News, 14 Nisan 1877, 30 Haziran 1877, 28 Temmuz 1877, 10 Kasım 1877, 22 Aralık 1877.

Karal, E.Z., *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

Korkmaz, A., *Midhat Paşa İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

Lutsky, V., *Modern History of the Arab Countries*, U.S.S.R. Academy of Sciences, Institute Of The Peoples of Asia, Progress Publishers, Moscow, 1969

M. Celaleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat-Tarihî Hakikatların Aynası*, Yay. Haz.: Doç. Dr. İsmet Miroğlu, Bereket Yayınevi, İstanbul, 1983.

Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1970.

Mehmed Rüşdi, *Midhat Paşa'nın Vasiyetnamesi ve Şehadeti*, Dersaadet, 1907.

Midhat, A.H., *Hatıralarım 1872-1946*, Güler Basımevi, Galata, 1946.

Midhat Paşa, *Midhat Paşa'nın Hatıraları – Hayatım İbret Olsun Tabsıra-i İbret*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1997.

Şimşir, Bilal, *Fransız Belgelerine Göre Midhat Paşa'nın Sonu (1878 – 1884)*, Bilgi Yayınevi, 2020

Turan, T., “Midhat Paşa'nın Azli ve Sürgününün İspanyol Basınındaki Yansımaları ve Paşa'nın İspanya Seyahati”, JHS International Journal Of History, Temmuz 2014, C. 6, S. 4.

Preprint